

M. Irod. O.

12345

16.

Magyar

I R O D A L M I
R I T K A S Á G O K

Szerkeszti Vajthó László

16.

BESSENYEI GYÖRGY:

MAGYARSÁG

A MAGYAR NÉZŐ

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. **Bessenyei György:** A törvénynek útja. Tudós társaság. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1929/30. évi VIII. osztálya.
2. **Péterfy Jenő** dramaturgiai dolgozatai. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1930/31. évi VIII. osztálya.
3. **Benyák Bernát: Joas.** (Piarista iskolai dráma, 1770.) Eredeti kéziratból sajtó alá rendezte s bevezetéssel ellátta dr. *Perényi József* tanár. Kiadta a *budapesti kegyes-tanítórendi kath. gimnázium*.
4. **Bessenyei György:** Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. VII. oszt. tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Várady Zoltán* tanár. Kiadta a *budapesti Verbőczy István-reálgimnázium*.
5. **Károlyi Gáspár:** Két könyv... Debrecen, 1563. VIII. oszt. tanítványaival sajtó alá rendezte *Jablonowsky Piroska* tanár. Kiadta a *budapesti Ev. Leánykollégium*.
6. **Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből.** Fordította s tanítványaival sajtó alá rendezte *Brisits Frigyes* tanár. Kiadta a *budapesti ciszterci-rendi Szent Imre-gimnázium*.
7. **Péterfy Jenő** zenekritikái. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1930—31. évi VIII. osztálya.

1234/16.
MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

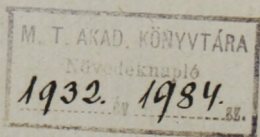
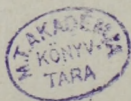
————— XVI. SZÁM. —————

BESSENYEI GYÖRGY:

MAGYARSÁG
A MAGYAR NÉZŐ

—————
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Mátyás király Önképzőkörünk a névadó nagy király mecénási lelkétől ihletve csatlakozik a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* értékes mozgalmához. Szerény filléreivel és tehetségével ugyan, de annál nagyobb lelkesedéssel igyekszik ezen az úton is szolgálni a magyar irodalom nemzeti ügyét.

Bessenyei György két kisebb, de talán épen hozzáférhetetlensége miatt kevésbé értékelt művét: a *Magyarságot* és *A magyar nézöt* adja ki s így hatalmas lépésben visz közelebb a teljes Bessenyeihez. Bessenyei György munkássága mind irodalmilag, mind irodalomtörténetileg megkülönböztetett értékelést kíván. E két művecske nemcsak Bessenyei György jelentőségének megismeréséhez, hanem a XVIII. század irodalmi megmozdulásának megértéséhez is új és becses vonásokat nyújt.

Ifjaink nemes akarása találjon jó szándékukhoz és lelkesedésükhöz méltó elismerésre!

Budapest, 1932 június havában.

Dr. Nagy Pál,

a budapesti II. ker. m. kir. áll.
„Mátyás király reálgymnázium“
igazgatója.

A *Magyarság* (Bécs, 1778), *A magyar néző* (Bécs, 1779), a *Holmi* (Bécs, 1779) és a *Jámbor Szándék* (1781; megj. Bécsben, 1790) Bessenyeinek legnevezetesebb „izgató iratai“. A magyar nyelv kiművelésére buzdítanak. A *Magyarság* már felveti a nyelvművelésre legalkalmasabb tudós társaság gondolatát, a *Jámbor Szándék* a társaság irányelveit foglalja először komolyabb keretbe.

Már a rendelkezésünkre álló hely szűk volta miatt sem fejtegethettük e művek összefüggését egymással s Bessenyei reformmunkásságával. Azok, akiket a közölt szövegen kívül Bessenyei egész alakja, forrásaihoz való viszonya s önállóságának kérdése is érdekel, *Beöthy Zsolt*, *Eckhardt Sándor* s más tudósok idevágó tanulmányaiban gazdag anyagot találnak. A Bessenyei-irodalom részletes ismeretét nyújtja *Pintér Jenő* *Magyar Irodalomtörténete* (1931. IV. kötet).

A bővebb előszó hiányát gondosan közölt szöveggel, jegyzetekkel igyekeztünk pótolni. Kivált *A magyar néző* okozott sok gondot. Ez az adatoktól hemzsegő mű külsőre is érezteti Bessenyeinek nagy olvasottságát, kölcsönzésnek és eredetiségnek sajátos keveredését. Eleinte az volt a célunk, hogy minden különösebb szót megmagyarázunk s a neveket, melyeknek írásában Bessenyei igen szabadon jár el, helyesbítjük. Több mint kétszáz jegyzetet hordtunk

össze, ami nagyon iskolássá tette volna kiadásunkat. Végre is csak a legszükségesebbre szorítkoztunk.

Bessenyei többször idéz, nagyobbára emlékezetből. Nem a közlés pontossága, hanem az érvül használt gondolat lényege volt számára fontos. Így az eltérések kimutatását feleslegesnek tartottuk.

A szöveget mai helyesírással adtuk, a nyelvi sajátosságok megőrzésével. A neveket úgy írtuk, mint Bessenyei.

*Gazdag Lajos, Horváth L.
László, Kovács Miklós,
dr. vitéz Polgári István,
tanárok.*

A budapesti magyar királyi állami Mátyás király reálgimnázium „Mátyás király“ Önképzőkörének tisztikara és tagjai az 1931—32. iskolai évben:

Elnök: *Pados Pál* VIII. a.
Alelnök: *Misovicz János* VII. a.
Jegyző: *Braun György* VIII. a.
Aljegyző: *Fürst István* VII. a.
Titkár: *Marton István* VIII. b.
Pénztáros: *Pogány Brunó* VIII. b.
Alpénztáros: *Skurek Zoltán* VII. b.
Könyvtáros: *Hartmann László* VIII. b.
Alkönyvtáros: *Keresztes György* VII. b.
Ellenőr: *Boros András* VII. b.

Háznagyok:

Földes Pál VIII. b. és *Köves István* VII. a.

Választmányi tagok:

Darabos Sándor, Szilágyi György VIII. a, *Requini László, Szemere Frigyes* VIII. b, *Eisenberg András, Schädli Géza* VII. a, *Szentirmay Ödön, Tóth István* VII. b, *Lindner László, Szántó István* VI., *Horváth Antal, Kerekó Béla* V.

Tagok:

VIII. a.	Gerő Andor	Nándor György
Aigner Lajos	Hundeshagen János	Neiger Imre
Ambrus István	Knurr Lajos	Németh László
Bartos Ernő	Lakatos Endre	Ninausz Pál
Blau Sándor	Laukovits László	Panka Gyula
Dudich György	László György	Práger Imre
Freund János	Jenő	Püspök László
Frommer Vilmos	László György	Schwarz György
Fülöp Lajos	Mátyás	Simon József
Gazdag Pál	Madai Gyula	Singer Miklós

Skultéty Antal
Strausz István
Szabolcs László
Szalay László
Veres Ferenc

VIII. b.

Barabás István
Barakovics Kálmán
Butkai László
Dékány Imre
Dubovszky Károly
Erős István
Edvi-Illés Aladár
Éden Vilmos
Fröhlich Károly
Guóth Emil
Hamala Ede
Héber István
Koch Antal
Koch János
Kudelka János
Kupay László
Lentz Nándor
Naphegyi Tibor
Pluchár Károly
Pogány Zoltán
Radó Ervin
Rábocki József
Rein Lóránd
Rimanóczy Géza
Rotharidesz György
Sarlós Imre
Schönviszner Árpád
Somogyi Béla
Szabados Ferenc
Szalféter Pál
Szkładányi Jenő
Tóth László
Türk Barnabás

Vékás János
Wieszner Géza
Wieszner László
Zamaróczy Miklós

VII. a.

Birkás Gyula
Durst Győző
Glück Aladár
Herczeg Zoltán
Intze József
Kálmán Sándor
Kormanik Zoltán
Klein Károly
Klósz László
Kristóf László
Lengyel Dénes
Molnár Endre
Molnár György
Muzsnay István
Pál Antal
Rencz István
Sárhiday Gyula
Schwarcz Gusztáv
Sebeszta Ichor
Srahberger Károly
Szabados Zádor
Székely József
Tarnóczy Tamás
Tenzlinger Sándor

VII. b.

Bekény György
Boross László
Csóti István
Egri György
Fekete Gábor
Fónagy Miklós
Gyulay Ernő

Kálmán Endre
Kelen Tibor
Kőváry László
Loránt János
Moussong Tibor
Munk Endre
Nagy Géza
Nagy Pál
Németi Imre
Pongrácz János
Reich Imre
Schlagetter Győző
Teszák Béla
Vajda János
Valentin Ferenc
Varga János
Varga Péter

VI.

Ambruss Csaba
Beck Endre
Bucsi János
Diószeghy Pál
Dura Aladár
Durkó Gábor
Faludi István
Fejér István
Horvát János
Hubert Gusztáv
Klein Jenő
Lőwy Vilmos
Margittfalvi Olivér
Mészáros Antal
Nándor Pál
Parragi Pál
Pikler Ferenc
Rudas Endre
Segner Boldizsár
Szántó Lóránt

Tóth Béla
Ujvári Lajos
Weil Ernő

V.

Adám György
Bartók József
Blum Márton
Braun Ferenc

Butkai Gábor
Császár Imre
Gulyás Imre
Horváth Sándor
Kammer Géza
Kiss Gábor
Kócsy Elemér
Korodi Pál
Lind András

Lindner György
Mahler Károly
Merényi József
Papp László
Paulitsek József
Ródler Győző
Szél Tamás
Tauszik Ernő
Varga Gyula

MAGYARSÁG.

1778.

Valljuk meg, hogy nagyon megszükültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteti láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely arany kővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincs bánya s bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják? Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe; de azért mégis sok van már erős és mély közöttök. Ha az anglusok soha nem kezdettek volna nyelveken írni, azon okból,

hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar.

Nézzük meg az anglust, mi volt 1017-ben, mikor Kánut, a dániai fejedelem elfoglalta; Guillelmus, a normándiai herceg, ki őket járma alá vette, hasonlóul a XI-dik százba, egész Angliába megtiltotta az anyanyelvet minden törvénytabláknál, úgyhogy normanus nyelven kellett mindent végbevinni. Ez egész II-dik Eduardusig így ment. Mi pedig magyarok magunk láttatunk nyelvünket megtiltani. Guillelmus alatt nem lehetett hát anglus nyelven mély tudomány: de következék-e onnan, ha akkor az anglus nyelv csekély volt, hogy most se csudálhassuk benne Milont, Sakespeart, Jungot, Poppét? Ha ugyan az anglus mindég abba maradt volna, hogy ne irjon a maga nyelvén sem törvényt, sem pert, sem tudományt, mert gyenge, most is ostoba volna.

Mi volt a francia nyelv is 10-dik, 11-dik százba Róbert alatt? Alig lehetett nyelvnek mondani együgyűsége miatt; úgyde Risseliö mégis olyan taszítást tett rajta, hogy őalatta és utána a két Corneliusokat,¹ Deszperot,² Moliert, Montesziöt, Voltért sat. franciaságokban csudálnod kell. Hová ment már ez a nyelv abból a mélységes alacsonyságból, melybe nyögött és micsoda szélesen kiterjedt tudományt adott fiainak?

Görögország bölcsője volt minden tudományoknak; — hová emelte fel nyelvét? Ugyde nézd meg, Amfiction³ III-dik athenásbéli király idejébe, kinek uralkodása alatt 12 nemzetcskék kétszer esztendőben a Termófilesen öszvegyültek, mint mi régen a Rákoson, hogy dolgaikrul tanácskozzanak, hol csak szóval végeztek közönséges ügyöket. Nehéz lett volna akkor Aristotelesnek, Plátonak, Xenofonnak, Homerusnak azt írni, mit idővel görögül megírtak. Irhatták volna-é Euripides és Sofokles is nemes tragédiáikat Kranausz⁴ alatt?

Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelven lett tudós, de idegenen sohasem. Pittagorás tudta az egyiptomi nyelvet több filosofusokkal együtt, akik oda mentek tanulni, de mégis míg a görög a maga nyelvébe fel nem ment, nem volt közönséges bölcsesége. A rómaiak hasonloul sokan tudtak görögül, de azért csak Senecába, Epictétesbe,⁵ Pliniusba, Ciceroba sat. csudáljuk őket. Anglus, francia régen tud már zsidoul, görögül, deákul a maga tudósaival; de mégis míg önnön nyelvét tudóssá, naggyá nem tette, fel nem mehetett. Magyarországba is régen tudnak már a papok s némely tanulók zsidoul, görögül, de azért hol vannak a tudományok? Szent Istvántól fogva mindég deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudo-

mány? Sok elmondja néked, ha akarod, a zsidó, görög grammaticát, csaknem könyv nélkül. Ugy ír deákul, mint Cicero; de azért egyébképpen oly mélységes ostobasága s vad-sága, idétlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akarátja ellen oly rútakat mond, melyek miatt ő helyette kell elpirulnod.

Mit kell hát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja magát emelni; mely dolog kötelessége?... Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáétul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtenni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen és mikor felejtí el a magáét? Mert a parasztemberek, kikkel beszélnünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, sem deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkból kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóul, míg a jobbagyok magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kéntelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább és dolgozzunk előmenetelünkön.

Minden nemzet a maga nyelvérül ismérte-
 tik meg leginkább. Hogy neveznéd az olyan
 nemzetet, melynek anyanyelve nem volna?
 Sehogy. Micsoda szomorú elvettetett és gya-
 lázatos sors lenne az egész nemzetnek anya-
 nyelv nélkül a több anyanyelves népek, hazák
 közt bujdokolni és szemtelenkedni, hol szün-
 telen azt kérdeznék tőle: hát te mi vagy, hon-
 nan jöttél, ki vagy? Azonba amely nemzettül
 elkoldulná nyelvét, az iránt mindég úgy tet-
 szene, mintha inasa vagy szolgája volna.

Mért nem alkalmas a magyar nyelv?
 Azért, feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a
 dolgot. Ha nem lehet, tedd úgy, mint deákul
 van, mert minden nemzet úgy tett azzal;
 mondjad magyarul *filosófia, teologia, fisica*
 sat. Minek ezek helyébe új szókat kigondolni?
 Ezzel úgyis minden nemzet úgy bánt; a fran-
 cia így mondja *filosóf, teolog, fisik*; elhagyja
 belőlök az utolsó betűt, s mindjárt franciául
 van. A német így mondja: *filosófi, teológáj*
 sat. Így valamit az anyanyelven ki nem lehet
 tenni, azon kell nevezni, amin már nevezik,
 és mihent ezeket a szókat megadod a magyar
 nyelvnek, mint a deák magának a görögből
 megadta, melyet anglus, francia, német követ-
 tek, azon szempillantásba olyanná tészed a
 magyar nyelvet, mint a legfőbb európai nyelv
 lehet e földön.

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége,
 méltósága, mélysége és könnyű kimondása,
 mint a magyarnak. Mind a deák, mind a fran-

cia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek előbeszélésére, dícsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az *Embernek próbáját*,⁶ *Telemakust*,⁷ *Agist*, *Lukanust*,⁸ fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sundaságát, sem csekélységét észrevenni. Nem volt ilyen erőbe az ánglus nyelv Kanut alatt, sem a görög Amfiction idejébe, sem a francia Risseliö előtt; de mégis elmehettek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi nemet csudálkozásra hozzák és bölcseségre tanítják.

Nálunk, ha komédiát, tragédiát ír valaki, némelyek kinevetik, mert ezt hiábanvalóságnak tartják. Ezekhez szólok: eláruljátok magotokat; tudjátok-é, mi emelte Eúripidest; Sofoklest örök emlékezetre a görögöknél? Tudjátok-é, mi tette Sakespeárt az ánglusoknál halhatatlanná, mint Cornelius Pétert naggyá a franciáknál és Terentziust a rómaiaknál? A tragédia, komédia, mely dolgokat ti semminek vesztek. Kérlek, rajtatok nevessem-é el magamat, vagy Rómán, Athenásson, Párison és Londonon? Az ilyen emberek olyanok, mint azok a bércek közt lakó oláhok, kik a tiszta búzakenyeret elvetik s kukoricakenyeret rágnak, mivel azon nőttek. Némely oskolákban, igaz, hajdan abbul állott a komédia, hogy a gyermekeknek lábravalójokat, ingeket megtömték, orcájokat korommal bekenték, osztán nyársakat adtak kezekbe pengetni; ha ugyan

a komédiárul e szerint ítélsz, úgy inkább gondolhatod azt eszetlenekhez illő dolognak lenni, mint eszesek munkájának.

Vannak még olyanok, kik ha Szentírást nem magyarázol, akármit írsz, nevetnek; mások ha Corpus Júrist nem fejtegeted, semminek állítanak; azonban mikor osztán nagy dolgok fordulnak elől, hol sem Náhumból,⁹ sem Zofoniásbul¹⁰ nem lehet okoskodni, a mély atyák csak hallgatnak, vagy olyanokat mondanak, hogy az szégyen kihajt előlök. Polibius,¹¹ Homerus, Virgilius, Plato, Seneca sat. a nevezett dolgokbul sem egyiket, sem másikat nem magyarázták.

Nem mondom azonban, hogy nem dicsőséges és idvességes dolog Sz. írást magyarázni s érteni, azt sem állítom, hogy igen nemes és tiszteletreméltó érdem nem volna maga hazájának törvényét tudni; csak azt állítom, hogy nagy csekélység más dolgokban ezeken kívül jó s tiszteletre érdemes hasznú tudományokat nem keresni, vagy azokat irígységbül gúnyolni, kik tanulnak s más dolgokban is okoskodnak. Kiki lehet nagy a maga mesterségében, és azért egyik fél a másik félnek megadhatja tiszteletit. Egy hazát sokféleképpen lehet és kell szolgálni, mert annak sok mesterségre van szüksége. Éljenek a bányászok is; de ne üzzük el a szántókat, sem a szabók a csizmadiákat; éljünk és hagyjunk másokat is élni. Ha valaki olyan vagy, ki a magyar írást megveted; csak gondold és hi-

tesd el magaddal, hogy a magyar író nem néked írt, hanem azoknak, kik munkáját kedvelik, mert ne hidd különben, hogy egész ország tetszésedtől függesztené fel ítéletét. Mért nem lehetne egy nemzetnek multságára, annak anyanyelvén írni? És miért ne lenne szép dolog komédiával vagy egy *Pontyival*^{11a} valakinek hazáját megnevettetni? Menjen kiki, ahol mehet. Most volna egyszer ideje a magyarságot emelni. A budai nagy universitásnak miért nem lehetne olyan magyarokat magához kapcsolni csak becsülettel, fizetés nélkül, kik hazájok nyelvét tudják? Uj szókönyvet volna jó osztán csinálni, hol meghatároztatnának az új magyar szók. Az universitás magára vehetné a jó magyar könyveknek megvizsgálását, kinyomtatását. Fordíthatatna magyarra Cicerot, Epictetust, Senecát, Rollint,¹² Milottot,¹³ Hübnert¹⁴ sat. Hadd lehetne magyarul is tanulni; megvinnék az ilyen munkákat, s így az universitásnak pénze, a nemzetnek pedig magyar könyvei lennének.

Lehetne az efféle dologba esmeretséget tartani a sárospataki collegiummal is, mert azok a frizéroztatlan fejű filosofusok tudnak magyarul s egyébképpen is. A közönséges dolgot közérővel kell fogni, mert különben hiában erőszakoskodunk. Az universitás francia és német könyveket nem fog iratni, mert elég van, ha pedig csak deákul irat, ott maradunk vele, ahol vagyunk. Ha ellenben az országba

semmi újságot nem kezd, hogy a nemzetet felébressze, mulatságra s vídamságra hozza, kivánságának kedvet adjon, nehezen fogja a haza tudni, ha van-é universitása vagy nincs.

Magyar nyelven kívül nehéz egyébbül kedves ujságot indítani; de ha Volfiust,¹⁵ Flörit,¹⁶ Monteskiöt, Vilándot, Kroneket,¹⁷ Milont, Donátot sat. magyarul lehetne olvasni, fogadom, hogy egynehány esztendő mulva az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok doctusnak van az országba. Mi kár lenne benne, ha a német Gellertet¹⁸ is a debreceni, kecskeméti, kassai polgárnék olvashatnák magyarba? Valameddig ezt a módot fel nem vesszük, soha nem jövünk ki a mélységből úgy, mint kellene. Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét ujsággal, még pedig a maga nyelvével, mert ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul. Míg pedig németül, franciául megtanul, addig magyarba, ha könyvei lésznek, bölcseségre mégyen. Valameddig a nagyok a kicsinyekkel vetélkedésbe nem jönnek, addig fel nem áll köztünk a tudomány; vetélkedés pedig mi módon álljon fel, ha a kicsinyek nem tanulhatnak?

A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit tészén, mint a tudatlanságot sohajtani. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás-módja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni; mert nem minden újság

rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világba. De mióta a hit különb-különbféle vallásokra oszlott, oly szokás jött be, hogy mihelyt valamelyik magát jóra felemeli, rajta rontnak: kergeti, gyomrozza a maga része, s így az atyák a fiaikat magoktól elidegenítik, melynek osztán a sereg elébb-utóbb magában kárát és a világ előtt gyalázatját szokta vallani. Eleitől fogva az újítók mindenütt üldöztettek; kár, mert örökké meg kellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy a jó szolgák gonoszokkal együtt ne szenyvednének; mindazonáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a közügyért ideig moeskoltassák és azokat szolgálják, kik abba hívek és ártatlanok.

A MAGYAR NÉZŐ.

TUDÓSÍTÁS.

Azt mondhatnák némelyek, hogy minek írunk és töltjük az időt ily magyar eszközökkel, mikor semmi hasznunk nincsen, benne jutván; de gondoljuk meg, hogy a magyar nyelv nemzetünknek tulajdona; miért lenne hát egy magyar haszontalan, ki hazájának javát ékesíti? Miért ne lenne egy nemzetnek haszna abban, ha anyanyelvén tudományok iratnak a maga fiaitól? Ha nagyobb haszon, dicsőség országunknak törvényét tanulni, legyen: a dolog nagy, megengedem; hanem vedd fel, hogy van is reá magyar elég. Hiba vagy esuda-é már, ha ezer törvénytanuló magyar közt, ki mind deákul ír Magyarországba, melynek okát sem tudja, egy ismét olyan akad, ki nemzetének nyelvén írjon s okoskodjon? Ezer deák írótkönyven találhatsz egy magyar íróra. Miért tartanánk mindnyájan kötelességnek nemzetünk nyelvének elfelejtését?

Engedjétek meg hát, magyarok, egy szót ott magyarul írni, ahol deákot százezret irtatok, mert ha a leírt magyar szókat a leírt deák szókkal öszvetesszük, országunkban jut egy magyarra mindenkör százezer deák szó. E mellett látod, hogy magyarul is csak adtak nevet a dolognak, és lehet rajta írni, beszélni.

Közelítsünk hát a várt időkhöz és kezdjük el a magyar csillagból is e világnak színét nézni. Menjünk fel az emberi emlékezeten a nemzeteknek eredetek felé. Lássuk, mit csináltak indulataink, okoskodásaink a földnek golyóbisán, melyen pezsegünk.

Valami a természetnek testéből jön, úgymint étel, ital, álm, szaporodás, a mind megmarad örökös szükségnek közöttünk, de ellenben valamit elme, okoskodás szül, mind múlik, változik, megént újra terem. Soha az emberi okoskodás erőszakosabb, csudálatosabb és hatalmasabb munkát nem követett el, mint a hit, vallás dolgába. Eleitől fogva úgy látszik, hogy a gondolkodó halandóknak vallás nélkül élni lehetetlen volt. Érzették azt meggyőzőhetlenképpen magokban, hogy a nélkül nem lehetnek, de azt nem cselekedhették, hogy abba ne változzanak. Az emberek kezdetbe mindjárt mennydörgést, villámlást, zivatart, éjet, napot, hideget, meleget tapasztalván, melyek rajtok kívül vezéreltetek, felindultak valamely hatalmat magokban érezni, képzelni és gondolni. E hatalomnak, bírónak osztán tisztelet, ajándék kellett, hogy ménkövével, jégesőjével ne verjék, hanem áldják; az emberek egymást arannyal, ezüsttel, marhákkal engesztelték, tehát a nagy bírónak is olyan dolgokat kellett adni, hogy ne haragudjon, esőt, meleget annak idejében adjon. Azonkívül igazság, gonoszság tapasztaltattak, mely cselekedeteknek kútfejét ki kellett keresni. A rossz ör-

dög részre, a jó pedig Isten számára rendeltettek el. Kiki jónak gondolta az Istent, azon sok jónál fogva, mellyel élhetett a világba.

Ha egészsége volt, bő termése, nyavalyájából feléledt, szélveszekbül kiszabadult, azt mondta: a jó Isten megáldott, megszabadított; ellenben ha tolvajok, gyilkosok pusztították, ezeket a rossz lélek vezeti, úgy mondták.

E tudomány Persiába ember emlékezetitül fogva fenn van; ők részekre az olyan könyvet, melyet mi Bibliának nevezünk, Szaddernek¹ hívták. E könyvbe tanította nekik Zoroastes, hogy Oromáz,² a jó isten, világosságot, setéséget teremtett, úgy osztán az Arimán nevű rossz lélek setéségbül lett. Csodálkozhatasz, ha meggondolod, hogy ez a vallás még el nem töröltetett a persiai mahumedánusok alatt egészen. Géberiták³ vannak ma is, kik a Zoroastes hitét vallják azon részeken. Jegyezd meg, hogy a persák nem állítottak régen semmit a templomokról, vélvén, hogy a jó Istennek igaz tiszteleti anélkül meglehet; hasonlók voltak e részben az angliai kvakerekhez, kik templomok, papok nélkül élnek, senkit nem kendeznek, uraznak, sem nem keresztelkednek.

Az indiai nemzetek, ameddig az emberi emlékezet felmehet köztök, egy örök valóságot állítottak, ki e világot teremtette. Valamely boldog lelkeket is szült, kik magoktól elvetemedvén, tőle elverettek; hitték, hogy kezdetben a föld munka nélkül termett olajjal, tej-

jel, mézzel folyt, de az emberek boldog sorokkal visszaélvén, az elvert rossz lelkeknek hatalmába estek, kiket csakugyan egy Visz-tun⁴ nevű isten, emberi formában a földre alászállván, a gonosz lelkeknek rabságából megszabadított. E tudományba a bibliájokat Védamnak, papjaikat braminoknak nevezték, kik löztök hatalmasok voltak. Most India már háromféle fő vallásra oszlott, melyek közül a bániéniták az ördögnek is olyan tiszteletet adnak, mint isteneknek, egyiknek azért, ne ártson, másiknak, hogy áldjon.

Tudod ezeken kívül, hogy Egyiptom kezdetbe Oziriszt imádta. A feníciaiak Biblósba Vénusnak áldoztak, Adonist, Tamuzot tisztelték. Sankoniaton⁵ feníciai író, ki Jósué idejébe mintegy élt, írja hasonlóul, hogy az emberi nemzet egy első emberről és asszonyról szaporodott. A káldeusok Délus⁶ nevezet alatt a napot, Nébó név alatt pedig a holdat imádták. A görögöknek, tudod, mennyi isteneik voltak. A szithákról nem tudunk egyebet, hanem hogy régen egy helyről másra vándoroltak, vadásztak, hadakoztak, győzedelmeskedtek, Mársnak imádkoztak s mindég szabadon éltek.

Látod, hogy régen egész földünknek nemzetei, népei mind szüntelen keresték e világnak atyját, kit magokba éreztek és jó igyekezetek által mind bálványozásra hanyatlottak. Először az okosok csak példázolták a világ Teremtőjét, de osztán a példákat, képeket

Bellus
Baal

valóságoknak vették a tudatlanok, mivel azokat látták, de a Teremtőt nem.

Eridj most, keresd föl a régi görög, feníciai, egyiptomi, persiai, káldeai, indiai isteneket, majd megleled ezek helyett Mahomednek maradékát, más több nemű bálványozásba merült emberekkel. Látod, a világnak iszonyú történetei és azon zavar háborúi, melyek magokra szoktak visszaforgni, az egeknek örök munkájok szerint világunknak nagyobb részébe régi bálványozását eltemetvén, újabbakba sillyesztett. Az emberi elméknek, indulatoknak szüntelen való hánykódások, a nagy dolgoknak egybekavarodások, melyek a repülő időktől ragadtatnak, szüntelen temetik egyfelől emberi nemünknek törvényeit, szokásait, erkölceit, vallásait, új-új formára élesztvén azokat más részen számunkra: így lett sorsunk a viszontagságok alá rekesztve.

Ha a pogányságot, vallásának különbségeibe megtekinted, örülj, most látván kereszttyénségünket a bálványozástól megszabadultnak lenni. Ugyde, a különb-különbféleségek megvannak benne? hány részre nem vagyunk eloszolva, szakadva, mely részek egymástól felettébb különböztetik magokat, oly különbséggel, mely idvesség és kárhozat alatt fekszik kinél-kinél csaknem.

Nézd meg az Ótestamentomba Istenünk akaratját; tiszteletit véres áldozatokkal kellett a zsidóknak követni. Hová vitt bennünket ugyanazon Istennek akaratja az Újtestamen-

tom által, ki már ma csak lélekben és igazságban tiszteltetik. Vajjon nem ezen Isten háttárhozza-e meg a pogányoknak sorsokat is? Ki magyarázhatná meg az Isten lelkének erejét, titkát, ki emberi teremtéseit annyiféle egymástól különböző hiteknek vallásával teszi a maga örök dicsőségének csodálatos, rettenetes és hatalmas élő eszközeivé?

A vallással térítés jár, melynek mindenféle eszközei voltak, verés, égetés, ígélet, ajándék, ijesztés, szerelem, egyszóval valamely eszközök s dolgok az emberi erkölcsön vagy gyengeségen munkálódhatnak, mind gyakorlásba vétettek már idő s alkalmatosság szerint a térítésre.

Constántinus római császár megtért csudával. Maxentius ellen táborba szállván, egy kereszt jelenik meg felette ily írással: E jel által győzöl. Így lesz keresztyén a negyedik száznak elein. Jegyezd meg, hogy a csudának természeteket bizonyosan nem lehet meghatározni, mert Krisztus mennybemenetele után is voltak számtalanúl, ma sem tudod, ha elszűntek-e vagy nem, csak azt tapasztaljuk, hogy mentül idébb-idébb jöttünk az időbe, tudományba, annál inkább fogytak a csudák, melyekről Luther, Calvinus teljességgel lemondottak.

Clovis, a francia birodalomnak alkotója, 496-ba a burgoniai herceg hugát, Cótildát, ki keresztyén volt, feleségének tartván, általa megtérítették. Odaadták akkor, látod, pogány

fejedelemnek a keresztyén leányt. Hol vagy-
nak már e szokástól? Odaadnák-é most her-
cegasszonyainkat a török szultánnak, ha
kérné? Az asszonyok eleitől fogva a keresz-
tyénségnek nagy szolgálatoakat tettek, noha
soha nem papoltak. Lengyelországba Jagello-
nus litvániai herceg a magyar király, Nagy
Lajos leányáért, Hedvigért a tizennegyedik
százba keresztyénné lesz. Meskó, lengyel fe-
jedelem a tizedik százban hasonlóul megtért.
Dániába Erik herceg a 9-ik százba lesz ke-
resztyénné. Volodomir, muszkóviai herceg a
napkeleti császárnak hugát elvévén, érte a ti-
zedik százba megkeresztelkedik: ennek is oda-
adták a császár hugát. Így tapasztalod, hogy
a keresztyének pogány fejedelmekhez vallá-
sokat, hiteket asszonyaikkal küldötték.

Láttál már kétféle térítésnek nemét, láss
harmadikát is. Nagy Károly császár a nyol-
cadik százba a meggyőzöttetett saxokat addig
öli, vágja, égeti, pusztítja, míg végre a keresz-
tyén hitet közöttök sok pártütések után föl
nem állítja.

Nézd a negyedik módot, mely térít. A ne-
gyedik száznak vége felé, tudod, Julianus
császár Constantinusnak keresztyénségét meg-
tagadta, pogánnyá lett, s seregei is véle
együtt; meghal, — Jovianus császárrá vá-
lasztatik, ki felkiált, hogy császár nem lesz,
míg a hadi seregek mindnyájan a keresztyén
hitre nem állanak! Az egész ármáda felszól:
Igenis reáállunk, keresztyéneknek parancsolj!

Nem kérdezték, mint kelljen hinni. Jóvia^us kereszt^yén volt, s ők is azok lettek. Ezt is látod; de van még hátra. Tudod, a jezsuiták, bemenvén Paragváiba, a vadembereket miként térítették: ha betegek voltak köztök, gyógyították őket; élelmeket keresték vélek együtt; a földnek műveléséhez, terméséhez, bizonyos hasznához szoktatták életüket. Ezek mind jótétemények voltak, melyeket azok a vadak hamarabb megfoghattak, mint a Szentháromságnak titkát és elfogadták jóltevőiknek hitüket.

Van még ezeken kívül a térítésre egy mód, mely csak tanításból áll és minden hitbe, vallásba lehet foganatja. Zoroastes, Konfutzius sem gazdagítottak, sem ijesztettek senkit, sem házasítottak, csak beszéltek, okoskodtak, mely móddal egyik Persiának, másik Kinának hitet ad. Ezek, látod, csupa józan okoskodással szereznek magoknak tanítványokat. Mahomed ellenben fegyverrel, tűzzel, még több követőt csinál magának. Nézz széjjel már egy kevéssé a hitnek dolgába e föld színén és emlékezz meg arról, mit feljebb mondtam, hogy soha nem volt még a világon oly eszközök által felállított hit, vallás, bár helyes, helytelen, mennyei vagy földi lett légyen is az, hogy idővel, alkalmatossággal változásba ne jött volna; tudniillik, melyben emberek ne támadtak volna, kik véle ellenkezésbe jöttek. Mindjárt Constantinus alatt megszakadtak a donatisták,⁷ Arius, tudod, nem akarta meg-

esmélni a Krisztus Istenségét, Rómába, Nicébe, el kellett azonnal a conciliumokat kezdeni. Nézzed a nikoleitákat,⁸ nazarénusokat,⁹ Simon Magust,¹⁰ Basilidest,¹¹ Karpocratest,¹² kik a Krisztus Istenségét, Szentháromságot tagadták. Nézd az adamitákat,¹³ nézd a novatanusokat,¹⁴ a dónatistákat, melatianusokat,¹⁵ nesztorianusokat.¹⁶ Nem győzöd ezeket számlálni. Jöjj alább osztán, meglátod az új időkbe is, hogy Scotus Erigenes,¹⁷ Berengarius¹⁸ a tizenegyedik százba oly formán kezdenek vélekedni, mint a tizenhatodikba Luther, Kalvinus s előttök Husszus, Zvinglius okoskodtak.

Mindenféle vallásnak eszerint támadtak különbségei a pogányok közt is, mert mindenütt akadtak magyarázók. Láttad feljebb, hogy Indiába négyféle vallásra szakadt a pogányság. Mahomedbe az Ali és Omár követői egymást halálba gyűlölik, noha mindkét rész Mahumedet tiszteli; de a magyarázat háborgatja őket. Kína is három nagy vallásra szakadt, melyek egymással ellenkeznek; ezeken kívül mindenféle bálványozás, babonázásba élő népek vannak benne.

Látod-é már a vallásoknak háboruit? Ah, szerencsések azok, kik az igazságra egyedül vezéreltetek Istentől!

Gyere vissza még bujdosni a földnek lármas színén; keressünk rajta, ha lehet, olyan nemzetet kettőt, melynek ugyanazon szokásai, erkölcei és törvényei volnának. En-

nek feltalálhatatlanságán még ne csodálkozz, mert többet látunk, ha mondom, hogy nincsen e világon olyan nemzet, melynek magába is szokásai, törvényei, száz esztendeig egy huzamba minden részeiben változás nélkül maradtak volna. Akármelyik nemzetet vedd fel külön; akármilyen hitbe s menj alá viselt dolgain, ameddig néked tetszik, tapasztalni fogod a változást. Elhitetheted akkor magaddal, hogy minden nemzet a szerint változott a maga dolgiban, vagy sebesebben, vagy lassabban, amint története magokat előadták.

Tekintsd meg a magyar nemzetet; Árpád alatt nyíllal hadakozott, Mársnak imádkozott, lóhust evett. Szent István alatt szent oltár előtt térdepel, posztót visel inkább s törvényt ír bőrre. Nézd meg törvénykönyvét kezdetibe és útjába, fogod tapasztalni a változásokat, idő, alkalmatosság szerint. Szent István elkezd a törvényt iratni, mely az uralkodása alatt való nemességet a rabságtól örökre felszabadítja. Rendes, hogy e királynak idejébe, az isteni szolgálatot, bűtöt, inneplést is mind ország törvényeivé tették, mely dolgokba most csak a szentszéktől szoktak parancsolatok adattatni. *A boszorkányokat, mond, kik hamúba holmi mesterségeket csinálnak, a püspökök büntessék; noha ezekről Mos. II.-dik könyvének XXII.-dik részének 18. versében ezt mondja: A varázsló és szemfényvesztő asszonyi állatokat ne hagyjad élni.* Kálmán magyar király, ki azzá püspökbül tétetett, a

boszorkányokról ilyen törvényt téssen: *De strigis vero, qui non sunt, nulla questio fiat.*¹⁹ Azonba a mi atyáinknak idejébe a vén asszonyokat égették. Gyilkosság, tolvajság mind csak pénzzel büntettetett. Móses hasonlóul a szolgáknak megölettetéseket harminc ezüst pénzzel büntette, az urak véérért pedig anynyit kellett fizetni, amennyit a holtnak maradéka kért, II. könyv XXI. R. 30. 32. A tolvajt régen aggatják, noha Móses öt ökörnek fizetésével parancsolta egy ökörlopásnak büntetését. *Ha az orvot, mond, a háznak megásába kapják, halálra ne ítéltessék.* XXII. 2. vers. Elsőben mi is csak pénzzel büntettünk; de hogy osztán nagyon szaporodtak s a lopásból fizethettek, csak öldösní kellett őket. Szent László idejében szokásban volt, hogy a zsidó keresztény asszonyt vegyen magának feleségül, mert erről törvény tétetett, hogy *ha az olyan asszonyok, mond, kikaphatnak a zsidó mellől, szabadok lehessenek.* De *furtu clericorum*²⁰ is van említés László alatt. A feleségeket is ellopták akkor, mert Kálmán azt mondja: *Raptus mulierum episcopus dijudicet.*²¹ Vigyázz és amint hordom a dolgokat elől, mérjed őket mindég mai állapotunkhoz, szokásunkhoz, erkölcsünkhöz, hogy lásd a messzeséget.

András, kit Jerusaleminek hívnak, reáemlékezik Szt. Istvánra, ki azt írta, hogy soha *magyar király magyar főembereket jobbágságra ne hozhasson*; mert hogy tésszed ki eze-

ket a deák szókat másképpen magyarul: *Illi tibi fili mi sint patres et fratres, ex his neminem in servitutem redigas: illi tibi militent, sed non serviant.*²²

Erre emlékezik, mondom, András s olyan törvényt hoz, hogy ha ő vagy maradéka törvénnyel nem egyező módon parancsolna, tehát lehessen pártütésnek büne nélkül ellene fegyvert fogni. XXXI. art. *quod si vero nos vel aliquis successorum sat.*²³ Tudod azonban, hogy mikor Leopoldus I-ső Josefet magyarországi királynak koronáztatta, a *quod si vero nos sat.* a törvényből kihagyatott, hogy arra ne esküdjön; nem is esküdt, noha Tököli, vagy Tekeli eleget kiabált Török- és Lengyelország széliről, nem mervén Posonba jönni voxolni. Albert király így végez: *Possessiones incolis pro servitiis et non pecuniis donentur.*²⁴ 26. cikkely. Ehhez járul a Szilágyi Mihály Rákosrul tett törvénye, hol mondja: *Singulis annis fiet Dieta in Pest.*²⁵ 13. cikkely. Második Mátyás alatt azt írja az ország: *Ut Majestas sua regia in regno habitet.*²⁶ 28. cikk. *Causae jurium possessionariorum, qualiter in quatuor octavis terminentur.*²⁷ 19. cikkelye a Mátyás király törvényeinek. Be kár, hogy e cikkelyt olyan ritkán olvassuk már a hazába.

*Excommunicantes, vel interdictum indebite pro decimis ponentes coram rege convenient.*²⁸ Vladislaus parancsol így, törvénye 23. cikkelyébe; értsd meg jól, mit rendelt és mi okon. Lajos azt mondja: *Lutherani*^(a) sat. 4. cikk.^{28a}

(a) Comburantur.

Jegyezd meg, hogy e királynak az ország törvény szerint mondja: *Rex auctoritate sua regia utatur. Religio ad pristinam normam redigenda, et haereses undique tollendas.*²⁹ Ferdinand. 5. cikkely. Azonban nézd meg második Rudolfus és Mátyás herceg alatt, hol így beszéltek, 1-ső cikk: *Quantum itaque ad negotium religionis adtinet*³⁰ sat., meglátod az egymásba való ütközéseket. Leopoldus alatt olvasd a 25-dik cikkelyt: *De libero religionis exercitio*,³¹ azután nézz széjjel az országba. Tapasztalni fogod, hogy e földön mindent a hatalom és idő visznek végbe. Törvény volt, hogy a fejedelem a törvénytáblánál széket üljön, hadat, békességet az országgal együtt csináljon sat. *et Palatinus primam vocem semper habeat.*³² Ezek a cikkelyek, míg idő járt rájuk, valóságba éltek és még most is sok száma nélkül valókkal együtt olyakkal, mint magok, szintén úgy helyet foglalnak az ország könyvébe. Így tapasztalod minden nemzetnek törvényeit idővel, nevedéssel vagy fogyással változni. Így van a szokásokkal is.

Mire mentünk ezekbe? Ezelőtt csimbókot, most hajportornyot viselünk fejünkön; buzogány helyett halhéjbul csinált pálcákkal verjük lábunk szárát. Asszonyaink kurta szoknya helyett tafota ponyvákat húznak magok után és a vánkosokat nem alájok, hanem fejekre tészik, feltornyozván fejkötőjüket. Régen kordovánt, most selyemcsiznát viselnek. Azt gondolnád, hogy már

mai világunk ezek miatt a réginél rosszabb. Ne hidd ezt soha; inkább vészem, ha asszonyaink egész ágyaikat a fejekre rakják és ifjaink derekainkhoz hasonló vastagságú hajukat hurcolnak, mint hazánkba a vérengzést, rablást, égetést, vadságot lássam. Az olyan apró hivalkodások csak nevetséget szoktak szülni és abba árulják el az embereknek fiait, hogy haszontalan állatok, gyermekesek; de a vad erkölcsök ölnek, pusztítanak. Ha meghatározott dolog felőlünk, hogy hiba nélkül soha semminémű sorsba ne élhessünk és így két rossz közt választanunk kell, inkább légyünk gyermekesek, néha hivalkodók, mint kegyetlenek és vérengzők. Azt mondod: Úgy, de az ilyen pipereskedések, furcsaságok elvesztik a nemzetet! — Héj, barátom, hát a verekedés nem vészti el még jobban? Róma mindég vért ontott, ölt s elveszett azért. Békességre volnánk mi teremtve, pedig amely nemzet békességbe él, annak kell apró haszontalanságokkal, játékokkal magát mulatni. Azonba olvas is és megszelédül. Ne higgyed különben, hogy egy szelíd, tudós nemzet, melynek ifiai nyakokon lepedőket tekergetnek öszve s asszonyaik szagos vizekbe fürödnek, vitéz is ne lehetne. Miért tudott a francia nemzet XIV. Lajos alatt egész Európával oly dicsőségesen verekedni afelől, hogy télen által Molier komédiáit Párisba nevette és Versaillesba füttyörészett?

Minden nemzetnek változva kell a maga

céljára vonattatni s ugyanezen okból soha nem volt nemzet, nem is lesz, mely magába a változásokat felfüggeszthesse. Egy nemzet sem ragad régi szokásaihoz oly nagy megátal- kodottsággal, mint a zsidó; de azért mennyire vannak mégis a hajdani zsidóktól, noha ők törvényeikbe s életek régi módjába minden egyéb nemzetek felett megmaradtak, amennyire csak lehetett? Törvényeinkből úgy tapasztalom, hogy nékik azelőtt voltak kereszt- tyén asszony ágyasaik vagy feleségeik. Mi módon lehetett ez? — így háborgottam ma- gamban és végre okára reáakadtam, Birák könyv. III. rész. 3., 4., 5., 6. versekbe, honnan kitetszik, hogy régen a zsidóknak szabad volt pogányokkal házasodni, ők tehát minket is azoknak vevén, a Ótestamentom szerint, melyet követnek, e dologban eligazították magokat, mert a fenn nevezett versek így folynak: *Lakának annak okáért az Izráél fiai a kane- neusoknak, Hitteusnak, Emoreusnak, Perizeus- nak, Hiveusnak és Jebuseusnak közötté és vevék azoknak leányit magoknak feleségül és az ő leányikat adák azok fainak.* Így ők min- ket jebuzeusoknak, hitteusoknak tartván, el- vették leányainkat feleségül. Ezek nálok is osztán megtiltattak.

Csak a nevezetbül mennyi változás nem esett a zsidók közt; nem hívják már nagyobb részen úgy magokat, mint régen. Tudod úgyis, milyen nehéz nevű férfiak voltak régen az Izráelbe; most többnyire csak Bórekeknek,

Iszikének, Mósesének, Ábrahámoknak, Jakoboknak s Katzóganoknak, miknek hivattatnak. Úgyde, ha Szent Dávid idejében olvasod az ő hadnagyainak neveket, kikkel beszél Sam. II. könyv. 23. rész, nemcsak ilyen neveket halasz 24. 25. 26. 27. s több versekbe. Elehanan, betlemi Dádónak fia; Samma, Eliba, Hira, Thecoa, Ikkós, Abiezer, Húsath, Maharai, Bahana, Abialban, Ahasbainak fia sat. Láthaté ma valaki zsidókat ilyen neveken?^{32a} Hol vannak ezenkívül az óltári áldozatok s Mósesnek annyi véghetetlen rendelései? Látod, alig tarthattak meg valamit egyebet a zsinagógába való visítésnél, lúdhúsnál, halbélnél, melyekre, ha megették, kósert isznak s azután mormolnak, darálnak, pályinkát főznek vagy nyúlbröckkel falukra indulnak. Nézd, mi lett Jerusalemnak hatalmas fiaiból, kik hajdan a Veres-tengeren száraz lábbal jártak által, városokat porrá kürtöltek s a sinai hegy alatt e világ nagy Urától törvényt vettek.

Ilyen összevisszaságot tett a Mindenható a nemzeteknek szokásaiba, törvényeibe, melyek zavarongnak, változnak s új-új erkölcsöket szülnek. Ha már ezekbe széjjelnéztél halandó társaid között, gyere tovább s lássuk az emberi nemzetnek nyugodalmát, háborúját a földnek golyóbisán, hová helyheztetett; nézzük nála a békességet.

Mivel e földnek színén az egyiptomiak tartanak legrégebbsz nemzetnek, vessük ide szemünket. Hallottad Sesostris királyról, hogy

Indiákat dulta, hódoltatta, a szítákkal ütközött, Tráciát, Colkidest elfoglalta s magát győzött királyokkal huzatta szekérbe. Hallottad, hogy a persiai uralkodó, Kámbises, Egyiptomra rohant, vérrel elfoglalta. Pártot ütnek az egyiptomiak, s új királyt választanak. Azonban Ártaxerxes Nectanébust, az egyiptociai uralkodót, megveri s országát járma alá húzza. Cirus, tudod, feldúlta volt a világnak egy részét s meghagyja a persiai uralkodást, melynek Nagy Sándor nekiesik s öszve-töri. Az assiriai birodalom fegyverrel, vérrel, Arbatzes vitézsége s pártütése által három birodalmakra szakadt. Ezeket Cirus elnyelte, az ő birodalmát pedig Sándor törölte el. A görögök vagy magok közt, vagy a persákkal ontották szüntelen véreket, mely mesterséget még Amfiction alatt s előtte kezdetek. Marathon, Termofiles juthatnak eszedbe, hol anynyi vér omlott; Pláteát, Salaminát ezekhez végyed, úgy a peloponésusi veszedelmeket is. Végre ezeket Macedonia mind elnyelte e világgal együtt. Nézd, egyetlenegy ember láncra tette e világot s jármába fogta a fegyverével feldúlt véres emberi nemet. Ez a híres pusztító Babillonba elvész, elhagyja e világot, úgy, mint a füstölgő üszköt, melynek egyik oldalába fegyverét döfte, a másik részének pedig tüzet vetett. Tőle elmaradt vezérei öszveállanak, megosztják magok közt prédájokat, melyen nem egyezhetnek, s újra szaggatni kezdik. Alig csendesedhetnek meg uralkodá-

saikba, Róma, e világnak koronája és ostora felemeli magát. Romulustul fogva e városnak lakosi még pogány isteneket imádtak, Numa Pompilius békességes uralkodását kivévén, a föld három részének minden lakosaival megszűnés nélkül vérengszik, egész leverettetéséig. Scipiók eltörlik Kártágot, Pompeius, Césár, Marius, Silla,³³ Octavius,³⁴ Antonius beborítják a földnek golyóbisát tűzzel, vérrel. Így a római birodalom alatt e világot hol nagyobb, hol kisebb tűzzel látod égni szüntelen. Micsoda részeken lehet nyugalom, békesség?

Constantinus keresztyénné lész, de a világ nem szűnik meg azért vérit ontani mindaddig, míg a kegyetlen népek, kik Rómára rohantak, az egész birodalmat le nem dűtötték. A herulosok fejedelme, Odoáker öli el Augustulust³⁵ a napnyugoti császári széken, az ötödik százba. Volt-é ezen kívül Teodósiustól, Árcadiustól fogva valaha napkeleti császárság, Mahomet másodikig vérontás nélkül, egyébkor, hanemha néha pihent.

Nagy Károly a nyolcadik százba nem vérontással állította-é fel a császárságot, melyet a vad népek szüntelen szaggattak? Voltak-é az ő maradéki is vérontás nélkül? Néki indult osztán Európa, mikor nyugodni kellett s lehetett volna, Asianak, hogy Jérusálemet a töröktől elvegye; öszvekeveredik a földnek e két része, s pusztítja magát. Jusson eszedbe, hogy már a világ Cirusnak, Sesostisnak,³⁶ Nagy Sándornak, Rómának négyízben volt prédája, kik

testét szaggatták. Ezeken kívül még pusztított többektől is. Atilla Bikahegyeltől³⁷ fogva a Pannónia-egékig égette, prédálta a földet. Kínát felforgatják a tatárok; ezenkívül Szaladin, Gengiskán, Támur³⁸ azt követik el a világnak két részébe, amit Atilla elkövetett Európába. Vesd ezekhez Bajázetet, Mahometet. Azonban Amerikát meglelik s oda is tüzet, fegyvert visznek. Így égni látod e világnak négy részit, mely közönséges vérontás, tűz és veszedelem, Európába kivált, csaknem a mi időnkig tart szüntelen, hol most is újra gyulladnak.

Ha láttad már a közönséges veszedelmeket és vérontásokat, ne felejsd el, hogy ezek mellett az apróbb nemzeteknek, hazáknak különkülön még volt háborújuk mindég a magok részekre, melyek nem éppen a világnak nagy piacán forgottak. Mikor az ember nagyokat lát, el szokta felejteni a kicsinyeket. Nagy volt a vérontás, tudod, Issus városánál, hol Darius Nagy Sándor ellen százezer embert vesztett. Ennyit öletett meg Atilla is a catalaunomi térségeken, hol szerencsétlen volt. Kanniánál Hannibal, Emilius Fabius idejekben, elnyelte Rómának színét, melyet Brennus, a gölusok fejedelme, ő előtte felégetett s prédált volt. Tessaliában Tarsal³⁹ mezején láttad Pompejust, Cesart, e világnak két részre szakadt erejét egybeütni s az emberi nemzetnek vérét kiontani. Nézted Mahometet Genkiskánnal, Otrax⁴⁰ városánál, hol egyrés-

ről hétszázezer, másrésziül négyszázezer férfiú harcolt; a kisebb rész Mahumeté volt és levertetett. Tudod, Antonius, Octavius Actiumon, Epirusba micsoda ütközetet tettek, veszedkévén e világnak osztálya felett. Ezek voltak, kik az emberi nemzetnek élő ereiben mélyet vágtak s abbul vérözönöket bocsátottak; őket tekintvén, a többi harc és ölés mintegy elmúlni láttatnak szemed előtt. De gondold meg, hogy egy nemzetnek szintén oly nagy veszedelmei lehetnek résziről. A nagyokat nézvén, ne felejtse el az aprókat, melyek a földnek színét mindenütt beborítván, éppen oly tekintetes veszedelmeket szenvedhetnek, mint a rómaiak.

Akármelyik nemzetnek olvasd külön-külön történeteit és viselt dolgait, nem látsz benne egyebet a vérontásnak szomorú krónikájánál. Végy példát a magyarrul, melynek sorsa minden nemzeté volt. Szent István alatt a somogyi fejedelemmel, Kupával, az erdélyivel, Gyulával, belső háború miatt kellett vért ontani; mert nemcsak kívülről támad a nemzeteknek veszedelmek, hanem belőlről is. Nézd osztán András, Salomon, László, Béla alatt, hogy szaggatja az ország magát, és másoktól is mint szaggattatik. IV-dik Béla idejében a tatár emberből, baromból kisepri a hazát, melyet úgy hágy, mint a füstölgő perje szérút, hová tüzet vetettek. Sigmond alatt, tudod, Nicapolisnál elveszett ez ország ereje, szíve, melyet Bajazet megölt. Várnánál hasonlóan

vész a nemzet, honnan a nagy Hunyadinak el kellett szaladni. Lajos alatt is úgy járt a Mahatson. Ezeken kívül tudod, hogy Zápolya, Ferdinandus alatt a török basát tartott Budán, mely nemzet Tekeli idejébe is szintén úgy birta a nemzetet; egyfelől a magunk gyakorta megszorult rendetlen népe pusztították a hazát, mely emlékezetre is iszonyú nyomorúság addig fojtogatta így nemzetünket, míg a halhatatlan emlékezetű V-dik Lotaringus Károly több oly hercegekkel hazánknak szolgálataikat a török ellen meg nem tették, mely időkbe Leopoldus császár is élt s uralkodott.

Ezekkel nem gyógyúlt be a haza sebe; halottál Rákócziról, Bocskairól sat.; mindaddig ontottuk ezekkel a vért, míg Pálfi, Károli Szatmáron békességet nem szerettek s Rákóczi Munkácsról Törökországra nem szaladt. Lásd, minden nemzet ilyen nyomorúságokba élt külön; nézd meg Franciaországot Clovistól fogva XIV. Lajosig, hol a haza nagyjai elsőbe a magok királyokkal hadakoztak s magok közt vérengsztek, mert várakat bírtak, mint nálunk Zrinyiek, Frangepániak, Rákócziak sat. Vizsgáld Spanyolországot, a mórúok és a híres Szid⁴¹ idejében. Eredj Angliába, Kromveltül fogva fel Cesarig, a saxokig, a doniai vezérékig, kik által országok biratott s meg fogod látni nyavalyájokat. Tekintsük Muszkoviát Volodomir maradékaitól fogva, kik azt belső háborúkkal pusztították, melyet azután a tatárok alájok húztak, kiknek hatalmától Basilo-

vitz szabadította. Jöjj le osztán benne a mi időnkig; fogod látni Nagy Péter alatt a nervai⁴² verekedést, mely hazáját fojtogatta többekkel együtt, a mai török háborúig.

Hát egész imperiumot, Olaszországot látad-e valaha hosszas békekességbe? Tudod, hogy Nagy Károlytul fogva a mi időnkig csak pihenni állottak meg néha, úgy ontották magokból szüntelen a vért. Emlékezz a gelfésekre és gibellinusokra, kik a császárság és római Szentszék közt két részre harcoltak szüntelen; jussanak eszedbe ezekkel együtt a keresztes hadak.

Menj Ásiákra, nézd meg a törököket, persákat, mikor nyugosznak és mikor nem ontják a vért örökös háborújokkal. Kínát a tatárok feldűlják, Indiát pedig, amennyi ellenség eleitől fogva Szeszotris, Semiramis után (ha ezek nem mesék) reá üt, mind meghódoltatja s pusztítja. Nézzed már e földnek golyóbisát az özönvíztől fogva úgyszólván szokás szerint égni, emberi nemünknek vérével ázni, melynek fiai egymást, mintha önnön testekkel kellett volna nékik tápláltatni, tigrisek módjára megszűnés nélkül tépik, szagatják. Kicsoda hát oly vakmerő, ki mondani merészlené, hogy az emberi természet nincsen megromolva? Lehetetlen nem látni, hogy veszettség lakik természetibe. Micsodák az emberek? mik vagyunk, és kicsoda az is, kit köztünk bölesnek, igaznak, nagyerkölcsűnek tartunk? — Ne vizsgáljuk sokat a rossz részt, mert majd nagyon el-

szomorodunk. Tapasztalod, hogy az ember egymásnak ma jó barátja, holnap ellensége, üldözője; osztán ismét barátja, amint azt haszna, dicsősége vagy gyönyörúsége hozza magával. De sokszor úgy is történik, amint észébe jut, vagy magát megmakacsítja. Lásd, mely dicsó erkölcsnek kell hát lenni az állhatatosságnak! Vigasztaljuk magunkat azzal, hogy mindnyájan tanálunk olyan embereket mégis, kiket, bár nem tudhatjuk, miért, de szeretünk s velek nyájaskodunk, míg bennünket nem bántanak.

Azt mondám feljebb, hogy özönvíz után dúlták az emberek lakóhelyeiket; de menjünk feljebb, ha volt-é azontúl állandó békesség. Láttad Kaint Ábellel hadat indítani, hol egész armáda csak két vezérből állhatott, melyek közül Ábel agyonüttetésével egyik egészen odalett. Tovább juthat eszedbe Ábrahámnak hadakozása a sodomabéli királyok idejébe.

Ez időbe iratik, hogy Cledorlaomer^{42a} több királyokkal eljövénék és megverék az óriásokat Astheróth Karnaimban és a zúzeusokat Hamban és az emeusokat a Kirjathaim mezején. Mos. I. könyv, XIV. rész, 4. 5. vers. Ábrahám pedig Hóba mezején tartott ütközetet. Szintén olyan ütközetek lehettek ezek akkor, mint a farszali Pompéjus, César alatt volt. Nem találhatok reá azonba, hogy azok az özönvíz előtt élt óriások Ádámtul miként és melyik maradékába származtak, mivel, úgylátszik, mintha másféle emberi nemzet lett volna, mint

a miénk; most már ezek egész világon nem találhatnának.

Azt gondolod végre, hogy talán az Isten választott népének volt szüntelen való békessége. Tudod, hogy minekutána Arad, a kananeusok királya Mósest megverte, azután újra az Izráeltül megveretett és elpusztított. Mos. IV. könyv, XXI. rész, 12. vers.^{42b} Így jártak hasonlóul a midianitáknak királyi, névszerint Evit, Rékem, Súr, Húr, Rébad sat., kiket Finias megvitt. Mos. IV. könyv, XXX. része.^{42c} E tartományból a zsidók embert, barmot, elvittek és benne a városokat porrá égették.

A bázánbéli Og nevű királyt hasonlóul megölték, minden népével; egy ember maradt életben. Mos. V. könyv, III. rész, 3. vers. Jérikó városát lekürtölték. Jós. VI. Azonban Ahinak fiai Sibárminál^{42d} megverték az izráelitákat erősen, kiknek szivek olyan lett, mint a víz. Jósue VII. De ellenben győzedelmeskedett Jósue is az emoreusok öt királyi ellen, hol a nap Gibeonban és a hold Ajálon völgyében a vérontásnak megállottak. Olvasod, hogy mikor az ellenség Jósue előtt megfutamodott, az Úr bocsáta nagy köveket az égből mind Azegáig és meghalának. Mos. X. rész, 11. 12. vers.^{42e}

Nézd, volt hát háborúja az Isten népének, melyet maga vezetett a pogányok ellen. Tudod osztán idebb, Dávid, Saul, Salamon alatt a sok hadakat, melyeket a zsidóknak viselni kellett. Saul megverte az ammonitákat, mikor Náhás a jábosbelieknek oly feltétellel ajánlott fri-

gyet, ha ki hagyják szemeket tolatni. Sám. I. könyv, XI., 1. 2. vers. Tovább a filiszteusokkal harcolt Dávid, az ammonitákkal verekedett, ki ellen fia, Absolon szintén úgy pártot üt, mint IV. Henricus ellen Konrades, mert az ilyen szokás eleitől fogva megvolt; tehát ami Dáviddal megesett e részben, a tizenkettődik százba, Henrikus császárral ugyanaz lett, mert az emberek szerencsétlenségei minden időben hasonlók magokhoz. Csakúgy háborgott osztán Izráel Titus Vespasianusig, de a rómaiak alól bujdosni indultak e világra széjjel, hol most is nyomorognak mindenütt.

Így háborgott emberi nemünk fegyverrel; hát eszével gondolod-e, hogy tudósai közt egyesség vagy nyugalom lett volna valaha? Filozofiába, fizikába, törvénybe, teológiába okoskodtak együtt, melyekkel szinte úgy háborgtak, mint fegyverrel. A tudományokban még véghetetlenebb ellenkezések vannak, mint a békességbe, melyek gyakorta csak magameghittség és csudáltatni való vágyódásból származnak. Mennyin állítják azt is, hogy az ég a földtől ennyire, amannyira van; ha egy malomkövet bocsátanál alá, három esztendeig le nem érkezne; de sokan ennél hússzorta nagyobb messziségről álmodoznak. Azonban nem gondolnak reá, hogy azoknak a köveknek, melyeket az Isten az emereusok fejére hajigált, sebesebben le kellett jönnök, hogy Jósué ellenségét futtába agyonverhessék; ha három esztendeig szállottak volna alá, nem kapták

volna az emureusokat azon helyen. A nap, hold ott hasonlóul megállottak. Azonban hiszik nagy tudósok, hogy a nap nem forog, hanem a föld, különben azt kell vala Jósuének kiáltani: állj meg föld.

Ne gondold, hogy a régi filosofusok is tudományaikkal, értelemekkel mindenbe egyeztek volna; ők is a tiszta filozófiába szintén úgy seregekre, nevekre oszlottak, mint mi a válásba; platonikusok, akademikusok, dialektikusok, cirenaikusok, magarikusok, cinikusok, peripatetikusok, epikurusok, stoikusok, pittagorikusok voltak.⁴³

Ezeket pedig úgy vedd nálok, mint nálunk, ha hallod: római catholicus, óhitű, kálvinista, lutheránus, áriánus, kvaker, zsidó, mahometánus, sat., azzal a különbséggel mindazonáltal, hogy ezek az utolsók értelemük különbségei miatt egymásból vért ontottak s közöttök fegyverrel, tűzzel okoskodtak; de a filosofusok soha nem hadakoztak, sem vérengyeztek magok közt azért, hogy egyik a másikat értelmére fegyverrel hajtsa, csak tanítottak rablás, vérontás nélkül és így akinek tetszett tanításait hallani, elmehetett, akinek nem, nem; erőltetés semmibe nem volt.

Azt kérdezed, honnan van, hogy az asszonyok a mi időnkben nem okoskodnak; a filozófiában miért ne lehetne nekik is azt tudni, amit megtanulnának? Ha régen a görögöknél oly sok filosofusnék lehettek, kik többnek találhatnának harmincénál, mi okon nem ma is?

A többi közt Hippatzia^{43a} oly mély és nagy túmányra ment, hogy a platonikusokat nagy házba tanítószékből oktató; megjegyztetik róla, hogy az idejébe élt férfi okosokat felülhaladta. Ott láttál volna egy nagy házba három-négyszáz férfit hallgatni s egy asszonyt felette ráncos tekintettel papolni; be nevéstéges formát kellett ennek a dolognak mutatni! Ősúdálkozom rajta, hogy ez a sok tanuló férfi a hallgatást nevetés nélkül megállhatta, bár hitték is, hogy az asszony náloknál okosabb.

Jegyezd meg, hogy akármennyit tudnának és tanulnának is asszonyaink, de soha a gyermekszülést, öltöztetést, szolgálókkal, szakácsokkal, dajkákkal, sütő asszonyokkal való bánást le nem vetkezhethnék magokról; pedig a mély filozófia ezek közt a dolgok közt igen meg szokott higulni. Nékem ugyan úgy látszik, hogy az asszonyok egy szép szemet, magas, egyenes, jól elrendelt termetet, rendes ajakakat, akár részünkről, akár magok részéről nem adnak Plátónak minden filozófiájáért. Eleget akartam volna már magam is csak csupa észért, filozófiáért szerettetni asszonyainktól, megizzadtam néha, úgy elokoskodtam, mikor már hizelkedni kezdettem magamnak, hogy megnyerettetett csupán az eszemtől; csak megszólal mosolyogva: *Be szép szemeid vannak, — mond — mind azokba gyönyörködöm, miolta beszélsz!* Ehol van a nagy plánom, a bosszúságba el kellett magamat nevetnem s így gondoltam titkon: ugyan

gyenge ember vagyok, hogy asszonyoktól csupán észért kívánok szerettetni. Azonban kértek osztán gyakran, hogy beszéljek; de mi okon? *Azért, mert illik a szádnak,* — mondták — *ha beszélsz.* — Én ilyen filozófiát leltem részemről az asszonyoknál. Kik ezen okon, míg ifjak, nem filosofálhatnak. Öregségébe pedig tudhatja-e az ember azt, mit ifúságának egész idejében soha nem tanult? Szeretik ugyan, hogy ne sértsem őket, az eszet is, de úgy, ha ezt szép szájjal magyarázzák; azonban mit vétettek véle természet ellen, ha a szépet a nem szépnél jobban kedvelik? Ha az asszonyok mind elkezdenének filosofálni, nekünk férjfiaknak mind meg kellene bolondulni; — menjünk odébb.

Megláttad feljebb, hogy az emberi nemzet, semmi dolgába ellenkezések nélkül nem lehet. Erkölc, vallás, szokás, törvény, békesség, ezer meg ezer hányattatások alá vannak a romlott emberi természet miatt vettetve. Hidd el e mellett, hogy nem említhettem a világon szenvedett nemzeteknek veszedelmeit ezeredik részébe is e kis munkába; egész világunk háború, ellenkezés, égés, vélekedés, változó okoskodás sat. Ki számlálhatná elő véres történeteit?

Legnagyobb szomorúságunkra lehet az, hogy a legnagyobb erkölcsű, bölcseségű, emberiségű embereknek is némely dolgokba gyermeki gyengeségeik vannak; hát nincsen már semminemű mód e földnek színén, mellyel az

ember mindenféle nevetséges gyengeségétől magát megszabadíthatná? Ha Pittagorasnak okoskodásait olvasod, álmétkodnod kell nagy lelkén; de mikor arra jutsz, hol a kutyát megtiltja verni, mivel — mond — hallja, egy meghalt barátjának lelke kiált ki belőle. El kell magadat a nagy emberen nevetni. Ki volt Plato, mikor józanul okoskodott, s ki volt akkor, mikor csudákat csinált természetbe? Tedd hozzá, hogy nevetni sem akart soha. Zénonnak egekre hat elméje: de ellenben az éhezésbe sokat tartott s főttet soha nem evett. Hagyjuk el ezeket és valljuk meg, hogy valamint a természetnek egy része ganéj, rothadás, más része kiesség, újulás; úgy az embernek is fele erő, fele gyengeség; szerencsések még azok, kik mint nem csupa alacsonyságok kicsinységeikbe néha-néha nagyságot is mutathatnak.

Hagyjuk el Európát, hol vallás, tudomány az embereket vadságukból kivették és menjünk messzebb részekre azt az emberfajt vizsgálni, melyből vagyunk. Nem tudod majd, ha könyveket hullas-é, vagy csudálkozz, látván Istenednek okos teremtéseit a legcsudálatosabb tévelygéseknek, legostobább bűnöknek rabul adáttatni. Menjünk rend szerint rajtok.

India. E részébe világunknak, mint már feljebb mondtam, négy nevezetes részre oszlott a vallás, melyeken kívül több apró, csupán bálványozó szekták nyolcvan félek találtatnak. Malebarnak lakosi a tehenet mint Istent tisztelik, kik közt asszonyok, férjfiak me-

zítelen járnak, áldoznak ördögnek, Istennek egyenlőül és soha tehénhúst nem esznek, mivel Isteneket, vagy bálokat megenni nem lehet.

A koromandeliták hiszik, hogy babonázások által az ördögökkel társalkodnak, mely mesterséget szorgalmasan űznek. Golkonba a házasság iránt semmi atyafiságot nem tekintenek; testvér testvérral házasodik. Peguába közönséges dolog, hogy a házasok egymástól, ha nekik tetszik, elválnak. Arakanba pedig a király mindég a legidősebb testvérhugát veszi el, hogy jobbágyvérbe ne házasodjon. Siámba, aki gyermekét nem tarthatja, elviszi erdőre, mezőre s ott hagyja veszni, mely dolog náluk közönséges. Azonkívül hiszik, hogy a megholt emberek, lelkek élő állatokba, lóba, kutyába sat. bujnak, melyre nézve élő állatból nem ölnek, sem esznek, félvén, hogy apjokat, vagy anyjokat meg ne egyék.

Kínába, akik Confutius vallásán vannak, mint a császár és udvara, az egy Istent imádják, a többi nép bálványozó és a lelkeknek bujdosását hasonlóul hiszik, mint a siámiak. Japponiába az atyák gyermekeiknek, feleségeiknek életekkel parancsolhatnak. Egy vallásba a mennyei lelkeket tisztelik, másban Xaka és Fotok nevű bálványt imádnak; harmadikba a világot örökkévalónak hiszik és a lélek bujdosását megvetik, mint tévelygést; nem tartanak különben semmiféle templomot, sem közönséges isteni szolgálatot. E vallásnak neme Confutiustul származott e tartományra. Isso-

nak lakosi Istent nem ismernek, a napnak áldoznak és a holdnak, melyeket az emberek jóltevőjöknek néznek. A kándiaiak Istent, ördögöt, napot, holdat együtt imádnak. Bornojába a lakosok egy örökkévaló Istennek, a világ atyjának áldoznak és semmiféle bálványt nem szenvednek; túrhető tévelygés a többi közt. Zazarába az arabsok mezítelen járnak és ámbár mahometánusok, semmi moskéjok, azaz templomok nincs, sem közönséges isteni tiszteletek. Napkeleti Afrikába a beneni szerecsenek egy teremtő Istent ismernek, kit immaterialisnak, mindenhatónak tartanak; de azért semmi közönséges tiszteletet nem adnak neki, hanem az ördögöknek áldoznak, hogy ne ártson nekik. Azt talán azon okból cselekszik, mivel elhitték, hogy az Isten úgy is rosszat már nem csinál, tehát neki nem szükség áldozni. E nép, ha fejedelmek meghal, emberrel áldoznak emlékezetinek. Kafreribe a nép minden isteni isméret és vallás nélkül tévelyeg egy helyből másba, a fövényes pusztába. Hattentők lelkeknek halhatatlanságát hiszik, egy Teremtőt is tartanak, de nem tisztelik és azt sem állítják, hogy a jóságos cselekedeteknek jövendőbe jutalmok s a gonoszoknak büntetések lenne. Azonba a nagyon vén embereket s olyakat, kik már nem dolgozhatnak, el hagyják éhvel veszni, vagy magok elküldik a föld színéről. Kazadának lakosi pedig Afrikába a Teremtőt hiszik, a léleknek halhatatlanságával együtt, hozzá tévén ezekhez, hogy az Isten

a jókat jutalmazni és a gonoszokat büntetni fogja. Lusianak, Floridának vad emberei csak a napot imádják, melynek emberekkel áldoznak, kiknek osztán húsát magok is enni szokták; ezt cselekszik a karabiaiak is. A peruviaiak Amerikába, ha fejedelmek meghal, el szokták véle temetni legszebb két ágyasát; különben olyan emberek nagy részent, kiknek belső csendességek sem élet, sem halál, sem szerencse, sem szerencsétlenség, sem jutalom, ajándék, sem fenyegetés nem háboríthatják meg, gazdagságot, rangot megvetnek s csak napról-napra kívánnak élni. Bálványozók, vélik azonba, hogy a világ egyszer tűzzel el fog múlni. Kunyhókba laknak, mint a cigányok, barmaikkal együtt, hol árpalisztból sült maróakkal élnek. A leányt, míg szűz, nem becsülik, azért egyik sem kíván szűzet feleségül venni. A guianiak mind szabadon élnek és úgy választják magok közt vezéreiket, hol nincs sem úr, sem paraszt, sem király. Mezitelen járnak, halottaikat megégetik, hadakoznak s a rabot, mit fognak, megésszik. Az asszonyok fülökbe, orrokba függőket hordanak, vadásznak, halásznak stb. A bresiliták hasonlóul élnek, éppen mint a gianiak.

Elég volt már ezeket nézni Ásiába, Afrikába, Amerikába. Mit gondoljon az ember nagy neméről és e világnak sorsáról, mikor ilyen embereket, országokat lát e földön, mint amelyeket előlszámláltam. Állj meg most e világnak közepén és mondd meg nékem, ha bölcs

vagy, hogy kicsoda a Teremtő és micsoda a teremtés? Látod, mivé lész az ember revellatio nélkül. Ha Biblia nem volna, mi is most vagy hottentók vagy brasiliták módjára élnénk talán. Ne mondja hát senki, hogy Szent Pál^(a) nem mennyei tudományt hirdet, így tanítván: *Imádd a Teremtőt lélekben és igazságban. Szeressed, segítsed felebarátodat, legyenek jószágos cselekedeteid, védelmezd az ártatlant, adakozz a szegényeknek; ismérj meg az igazat, jószágért várj jót a jó Istentől, gonoszért büntetést, dicsérjed Teremtődnek hatalmát, dolgozz élelmedre, de ne fösvényül, sem mint ragadozó; ne botránkoztass senkit, élj azonban mindennel annak idejében, valami testedet táplálja. Légy szeléd, igaz, jó, ártatlan, szorgalmatos, istenfélő: egyszóval légy ember s Isten által magadba kívánj boldogulni.*

Valamit akartok, hogy az emberek cselekedjenek tivéletek, azont cselekedjétek ti is azokkal. Mat. VII. 12. *Aki mindent megésszik, meg ne utálja azt, aki nem ésszik meg mindent, és ne kárhoztassa az, aki mindent megésszik, azt, aki mindent meg nem ésszik. Aki egy napot másnál becsületesebbnek állít, az Úrért cselekszi; aki pedig nem feljebb becsül egyet másnál, az is az Úrért cselekszi. Aki ésszik, az Úrért ésszik, aki nem ésszik, az Úrért nem ésszik. Róm. XIV. rész. 3. 6. vers. Semmivel ne tartozzatok senkinek, hanem hogy egymást szeressétek, mert aki ezt cselekszi, a törvényt*

(a) Pál név alatt értem az Újtestamentom tanítását.

bétöltötte. Pál. Rom. XIII. rész. 8. *Ki mehetett végére az Úr akaratjának, ki volt néki tanácsosa?* Rom. XI. rész. 34. v.

Látod, mint illik ezt nekünk Szent Pállal elmondani e nagy világ zürzavarába. *Mi tudjuk, hogy a halálból általvitetünk az életre, mert szeretjük a mi atyánkfiait* sat. I. Ján. 3., 14., 15., 18. vers. *A léleknek gyümölcse a szeretet, öröm, békesség, békességes tűrés, kegyelmes-ség, jóság, hit, alázatosság, mértékletesség.* Galat. V. rész. 14., 15., 22. v. Látod-é, Szent Pál micsoda dolgokba határozza a léleknek gyümölcseit? Jó ezekhez tartani az embernek magát. Végre így szól Pál a keresztyéneknek (Kolos. I. 20.): *Hogy az ő keresztenek vére által békéltetne meg mindeneket, ő magával, őáltala mondom, mind akik a földön, mind akik a mennyekben vannak.* Itt ki van az egész keresztyénségnek titka magyarázva a váltság által. Lásd meg ezt is, a sok többi vallások után.

Ha megnézed az evangyéliomi tanítást, olyan józan erkölcsi dolgokat, törvényeket és tudományt találsz benne, hogy ha sült pogányoktól volnának is mindazok megiratva, követni és tisztelni kellene azokat, ha különben mint becsületes ember akarnál élni, melyre idveségednek reménysége nélkül is köteleztetel, mert arra csak nehéz magadat eltökélleni, hogy gazember légy.

El is követték azt a pogányok, mert szinte úgy igyekeztek az igazságot ismérni, mint mi,

mely igyekezet munkáikból kitetszik. Zénon így tanít: *Valamit a józan okoskodás javall, cselekedni kell, mint kötelességet, t. i. szüleit tisztelni, atyafiait, hazáját szeretni, barátaival társalkodni. Ellenben a gonoszt meg kell vetni, t. i. mint a felebarátnak gyűlöletét, hazáknak, szüléknek nem tiszteletit.* Diogenes Laercius⁴⁴ II. könyv. 142 pag.

Confutius így ír: *Ismérd meg a jótéteményt viszonzott jótéteménnyel és soha ne bosszuld magadat.* Diog. Laert. III. könyv 184 pag. Nem így szól-e Máté V. része 39. vers: *Én pedig azt mondom néktek, hogy a gonosznak ne álljatok ellene gonosszal.* — Confutius is mondá: *Csak azt cselekedj másnak mindég, amit magadnak kívánsz; nem lész több törvényre szükséged.* Pag. 176. Nem ezt mondá-e Szent Pál is? Tovább nem csudálhatod, Epictetes mikor mond: *A vallásnak ereje az Istennek igaz tiszteletiből áll, kirül hinni kell, hogy e világot igazsággal igazgatja, kinek gondviselésére és rendeléseire kell az embernek magát zörgölődés nélkül bocsátani, elhívén, hogy valami véled megesik, mind a legfelsőbb bölcsességnek végezéséből jön.* Diogenes Laert. III. k. 84. pag. Nézd meg, mit mond Szent Pál Rom. 11. R. 36. vers, hol így kiált fel: *Mert ötle, őáltala és öbenne vagynak mindenek, Néki legyen dicsőség, mindörökké, ámen!*

JEGYZÉS.

Amely dolgokat előlhordottam a pogányokról és keresztyén háborukról, mind igazán láthatod azokat a könyvekbe, melyeknek neveit ide tészem, hogy azt ne mondja valaki, csak gondolok s irok.

Geographie Historique Ecclesiastique et Civile par Vaisete^{44a} a Paris avec Approbation et Privilege du Roi.

Histoire Generale, et Ancienne, par Millot,^{44b} Geographie par Jaquet.^{44c}

Essai sur les Moeurs par Voltair;^{44d} de ezeken kívül száz könyvbe is olvashatod azokat a nagy viszontagságokat és a pogányok feltett bálványozásait.

GONDOLAT E VILÁGRÓL.

Valamit a keseredett szívnek érzése és a magába elrészegedett gyönyörüségnak kedves tüzei megkaphatnak, akár mosolygásra, akár könnyhullatásra fakadjon ki, mind nyögés. Sehol nincs édesség keserűség nélkül és mindenkor fájdalomnak kell szülni az örömet, vagy örömnak fajzani a kinokat; oly hív igaz férjfiú most kedves élete párjának ölébe szegeti gyönyörüségeit, ki annak vagy halálával vagy hívségtelenségével nyájassága egeiből majd pokolra verettetik. Kegyetlen történeteink barátinktól megfosztanak, általok javaink elraboltathatnak, egészségünkben nyavalyánk buzog ki, a gyönyörüségekkel való élés

pedig maga elfogyaszt s lankaszt bennünket. Keserves természet! Kimagyarázhatatlan romlottság! Te, ki szüntelen kívánsz, de soha abba, mellyel birsz, teljes megelégedést nem találsz, ki új-új vágyódásokra ragadtatol és hogyha a világot birnád, több világoknak birodalmáért sohajtanál, miért nem nyugszol? Hová helyezették az örök végezések kívánságainknak határit? Hol leljük fel azokat a földön, hol szüntelen lehelvén életünket, mindenkor szomjúhozzuk az örömet, melyet, amibe elnyertünk, ott meg is úntunk.

Nézzed a földnek lakosít, nézd, mit cselekesznek az emberhangyák itt, a teremtésnek homokdombján, hol egymáson pezsegnek. Miben keresitek a nagyságot, világnak ostromlói, ti, kik régen azon uralkodni kívántatok, Sándor, Césár, Cirus sat.? Mikor e világnak örök Istene emberi nemünket bűneinek sárjába buborékolni látta, elfordult tőle, a közönséges gonoszság nehéz fellegekre gyült feletünk és elrekesztetett általa igazság, védelem e földtől, mind ég, mind föld magokra maradtak. Az emberi dühösség ekkor meggyújtja fáklyáját a setétségbe, lármát fúj és száz nemzetségeket kiált öszve fegyverre, hogy e földnek színét szaggassa. Felgyújtja e világot, melynek tüznél egyedül melegszik, azonba halandó társainak kiontott vérekből csinál magának feredőt, hol bűnét mossa, truccát kiabálván az egekre, Istene igazságának királyi széki ellen. Ég a világ, az emberi nemzetnek

fele gyilkossá, fele haldokló áldozattá lett, az egek pedig hallgatnak, borongnak.

Ki és mi cselekszi ezeket? A dicsőségnek, uralkodásnak szomjú kívánsága! Micsoda hát a dicsőség? Az-é, hogy egy ember lakóhelyének az egész világot elfoglalja, melynek királyi széki ezer nemzetségnek öszveszagatott tagjaikból emelkedjen legnagyobb magasságra és legközelebb az egekhez, hol az igazságnak bosszúló tüzei szoktak mennydörögni? Dicsőség-é oly trónuson ülni, melynek karjai az egész emberi természetnek jajgató nyögéseinek és az Isten bosszúálló igazságának tüzes fellegein ingadozik? Ezt nevezzük-é nagyságnak? Nem, csak lélekbe és igaz emberiségbe lehet valóságos nagyság. Egy méltóságos gyilkos és nagyságos tolvaj ezer trónusnak tetejére ül is, alacsonyosság marad. Csak nagy polcon van, de kicsiny, mert a legalább süllyedt mélységbe felemeltetett torony mindenkor nagyobb lesz a legmagasabb hegynek, bércnek tetejére helyezettett csűröknél ^{44e} vagy botnál.

Felülnek, Sándor Babilionba, César Rómába, a világnak fejére; de az embervérből gyilkossággal kifacsart bolondító gyönyörűségnek itala elunja dühösségeket részegíteni. Megrúgja őket a vak szerencse s elfordúl. Fegyverekkel öszvevert dicsőségek kirepül karjaik közül; ekkor a rabbá tett természet láncait széjjelszagatván magárul, megöli gyilkosait. Ilyen csudákra van teremtve a természet, melyet az ember-fenevadak sokszor öszve-

omlásba hoznak, hol vérszopó kevélységeket alá s fel vezetgetik, míg a vert igazságtól meg nem öletnek. Oh, ha szomjuhozzátok a dicsőséget, ne keressétek azt véres prédákba, mint tigrisek, hanem igazságba, emberségbe és békességbe. De nem arról tettek szót, hogy az igaz dicsőséget megszerezzék, hanem, hogy a hamisat elrabolhassák, érje bár egész emberi nemzetünk véréét.

Ha az emberek egeinknek atyai intéseket hallgatták volna, micsoda édes dolog lész vala a csendes békességnek ölébe egymásnak karjai közt örülni, nyájaskodni, hív társaságokba élni, mezőket plántálni, kies patakok mellett pázsiton, ligetes erdőknek árnyékába kedveséggel mulatni, a világnak jöttévő atyját hálaadással tisztelni. A magas bércék árnyéka alatt, melyeknek repedezett kőszikláiból zuhogó patakok futnak a virágokkal befedett mezőkre alá, lehetett volna inkább liliomkoszorókat fűznünk, mint kies lapályokat vérontás helyének választanunk! Nyugodalom, békeség, szeretet, nyájasság, könnyű munka s édes reménységek táplálták volna az embereknek fiait. Fáradt sziveinket barátainknak, szerelmeseinknek ölekbe éltettük volna újító érzésekkel. Minden törvénybírák, atyák, minden uralkodók védelmező angyalok lettek volna. Ah, ha kéntelenek lettek volna a győzedelmek birodalmoknak nagyságát igaz emberi kötelességeiknek végbevihetőségéhez szabni, be sokan szorulnak vala közülök egy falura

és talán még többen koldusbotra! De nem szép napba keressük a szép időket, hanem villám-lások és mennydörgések között futosunk utánok.

Ha a halandók világi életeknek dicsősége miatt magokat tűzre, fegyverre hányták, mit eselekedtek lelkeknek megtartásáért! Ah, szerencsétlen és örökre rettenetes eset, melybe az ember vakulván, Istenét s annak törvényeit elvesztette! Beborultak a magas egek; a tudatlanságnak vastag bűne reádült a már csak szikrákba élő igazságra; a boldogságnak, méltóságnak bolond módon felvett kívánságai, irigységgel, dühösséggel kevervén el magokat, megfojtották terhek alatt a természetet is. Látták e világnak roppant alkottatását, érezték szívekbe az uralkodó hatalmat, mégis ezer nemzetek borúltak földre a föld színén mászó barmok előtt, hogy azokat mint isteneket imádják! Hová lett az ember, mikor prédáját, eledelét Istenévé tette? Nem volt már világosság e földön, mely a mély tudatlanságnak éjjelét eltörölhette volna. Természetbe, Istenbe elvesztette törvényét az embervilág, tehát égni, égetni, dúlni s ölettetni kellett néki; kibujdosott a természet magából. A vezér és fő nélkül maradt emberi nem elbódúlva magára rohan s önnön testét szaggatván, véres ajándékot küld Istenének, kinek engesztelődésére maga fiaival áldozott. A dühösségekbe, hitekbe megrészegült emberek így szaggatták ki szíveket kebelekből, melynek darabjait, midőn

magok már haldoklottak, kegyetlen isteneiknek eledelül odahányták. Ez nem elég volt még gyalázatjára a földek és káromlására az egeknek; tovább tántorodott az emberi elrészegedett okoskodás s legmélyebb fertelmességébe dült. Megúnta veszettségéből származott veszedelmeit szenvedni; nyögött a gonosz eszökök alatt, mert minden emberiséget kitiltott magából, csak azt nem vihette végbe, hogyha szaggattatott, fájdalmat ne érezzen. Így gonosz lelkekhez fordul, kiktől szenvedéseit hitte származni és noha ördögök — úgymond —, de imádni, tisztelni kell őket áldozatokkal, hogy fegyvereikkel ne ártsanak. Felibé emelték az ördögöt az isteni hatalomnak, igazság helyett hamisságot, jó helyett gonoszt, teremtő helyett teremtett dolgokat imádtak azok, kiket az igaz Isten egyedül teremtett, hogy lelkének, törvényének világánál járjanak. Ilyen pokollal borítottatott bé a föld, hol sokideig a világ egészen meghalva feküdni láttatott. Micsoda prédája lett az ember magának!

Végre az Isten dicsőségének magas egei derülni indulnak; kegyelmének sugára kiterjeszkedik a pokolba s halálba nyögő emberi nemzetre, mely kezeit felemelvén, segedelemért kiált. A sokáig csak üszökös hamvába füstlő természetnek fáklyája gerjedni kezd igazságával. Megrázkódik a teremtésnek nagysága, kiterjeszti az ég karjait és világosságának ménköveivel a setétséget általvívén, felnyit kebeléből dicsőségét kiadja.

Az igazságnak aranylánca ekkor lenyúlik s öszvekapcsolja a mélységet a magassággal. Elkezdik a veszedelemben nyögő emberek véres sebeiket tapogatni s az élő igazságnak balszamomát reáhinteni. Így hozatik bé éjszakává lett világunkra ismét az elveszett igazságnak napja! Így vezetett a természet magához, melyet lehelvén elfelejtettünk volt. Ah, bár megszabadulhatnánk egészen a veszedelmektől, de nem töröltethetett el minden jaj. Szerencsések vagyunk mégis, hogy oly időket élünk, hol az igazság az hamisságtól különböztethetik!

Micsoda a testi ember? Micsoda a világság? Nem lehetünk-e lelkünknek nemes tulajdonságaival kicsiny sorsba boldogok? Avagy a belső ínségek, gyötrelmek és bűnök dicőségekké, szerencsévé és jóságos cselekedtekké lehetnek-e bennünk, ha testünket arannyal, bársonnyal öltöztetjük? Soha igaz emberi érdemek nélkül nincs igaz emberi méltóság, sem nyugalom. Vessük meg a vakító fényt s becsüljük csak a valóságot. Te, kinek a sors délben is csillagokat hordoztat mejjedden, ne hidd, hogy fényes nyomoruságotul vakítottassam és téged többnek vegyelek magadnál! A természettől mindnyájan halálra vagyunk ítéltetve és azonkívül e világnak lakosai között minden embernek, bár ezer trónuson üljek is, e van homlokára írva: alacsonyág, méltóság. E két tulajdonságnak mindenikéből kell venni mindazoknak, kik anyától származnak; minden embert e két do-

logba kell esmérned. Ha méltósággal bírsz, van alacsonyod is, mert ezek egyik a másika nélkül, mint az élő test lélek nélkül, úgy nem lehetnek.

Jobb lenne talán a világnak haszontalanságait megvetni, dühösségét, irigységét, gazdagságát, gyermekségét, veszedelmét, felfuvalkodását, melyek emberi nemünk viselt dolgainak felét tészik, csak oldalrul nézni? Nem lehet, mert valameddig a szívnek keserves és édes érzései a természetben megmaradnak, soha egy lélek is azok közt fetrengvén, e testben tökéletesen szabad nem lehet. Gyermekségeinknek fájdalmaihoz és gyönyörűségeihez vagyunk láncolva. Ezek közt kell halálra veretnünk. Rejtsd el nagy lelkedet, ha van; szomorogj véle magánosan az emberek veszedelmein; azonban látván a közönséges megigazulásnak lehetetlenségét, hadd poklot pokolnak lenni. Siess Paradicsom felé; nevens a nevetőkkel; hallgass a hallgatókkal; mert ez minden bölcsesség.

JEGYZÉS.

Ha találatna olyan régi szokású Ferenc diák uram, ki e világrul tett gondolat felől hajdani szokás szerint azt mondaná: No mi már ez, minek már úgy feltekerni a dolgot? Semmi sem, sat. Tehát annak felelek: a régi tudatlansághoz szokott, de mégis tudománnyal kényeskedni kívánó együgyük minden újság ellen zúgolódnak, félvén attul, hogy ki ne for-

díttassanak azáltal kicsiny vagyonkáikból. Az ilyen írás módja, mint láttad, e világi gondolatba európai, anglus, francia, német, belga tudósainknál régen dicsértetik és gyakoroltatik. Olvasd Derelinkurt⁴⁵ a régi francia hugonotáknál franciául (mert magyar fordítását írásban láttam, de az álom). Olvasd a halhatatlan Jungot, Pópet, Lucanust sat. Meglátod majd az írás módját micsoda. Még magyarul, amint szokták mondani, profanus írók nem is voltak. Hallerbül, ki Telemakhust fordította és Gyöngyösiből áll a világ. A többi Szentírás módja volt, melyeket a református papoktól tanultunk; de mi világi írók aszerint nem mehetünk. Hiába ajánlod nekünk régi áhitatos magyarságodat *s és pedigetlen hogyodat, hogy az Uristen Ő Szent Felsége hasonlóképpen, nem különben Adámot, első atyánkat a Paradicsomba behelyezettette, melyre nézve, ahhoz képest támasztá neki Évát, az ő feleségét, az ő mély álmában, az ő oldala csontjából, hasonlóképpen mi is a kigyelmetek leányát, Isten e mai szent napra felvirrasztván, a mi fiunknak kérni jöttünk, ahhoz képest a szeretetnek láncával, melyre való nézve való egybeszerkesztetések iránt, hogy mi is Ő Szent Felségének hálaát adhassunk, mint szintén Rebeka a kútnál* sat. Mi ugyan itt meg nem állunk a magyarságban. Azért, hogy Te az erősebb dolgokat nem bírhatod, nem következik, hogy mások se bírják. Kivánhatja-é a bölcsőbe fekvő kis gyermek, ki tejjel él, hogy a

nagy emberek se egyenek tehénhúst, mivel az ő gyomra még azt nem emésztheti? Hát te kívánhatod-é, hogy egész világ a te elfelejtett és név, hír nélkül élő semmiségedhez szabja dolgait? Micsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és franciákat? — *Markalfot*,⁴⁶ *Argeliust*,⁴⁷ *Almoskönyvet*,⁴⁸ mert a többi magyar könyv mind Szentírás magyarázója, vagy lelki dolgok, melyekbe világiság, poétaság nincsen. Azonba azoknak a prédikációknak belső írásoknak módjához, szép magyarságához is lehetne szólni sokat, de nem megyek oda; tiszteljük a szent dolgoknak együgyüségeket, hol nem lehet szóval bujálkodni és embert se szóljunk; meg vagyon mondva: *ne rágalmazd a te atyádfiát*.

Ha már a belső írókat külső dolgokkal nem követhetjük, lássuk némely magyar poétáinknak munkáikat s épüljünk belőlök. Hagyjuk meg Gyöngyösinek dicsőségét, ki gyönyörű poéta. Kohári,⁴⁹ ki fogságában írt, hasonlóul tiszteletet érdemel. Zrínyi örök emlékezetünket megnyerte egyenlőül. Tinódi is sokat ér, ki a régi magyaroknak nótáját szedte versekbe. De többen is vannak még ezek után. *Thóldi Miklós*ba, melyet Ilosvai⁵⁰ írt, olvashadd e következő verseket: *Aláfüggesztette fejét nagy bánatban, Mert egy pénze is nincs üres tarsolyába. Tehénvágó hidhoz mégyen koplálásba. Hogy májat kaphasson, ólálkodik magában. Pokolfene bika szarvon kötve vala, Kit akkor mészáros vágni akar vala. Bika rugasz-*

kodván, kötél szakad vala, Thodi Miklós
 látván, bika után fut vala. Hamar hogy eléré,
 farkon megragadá, A farkánál fogva mézsár-
 székhöz voná. Miklósnak akkoron sok máj
 adatott vala. Ennek az Ilosvai nevű poétának,
 nem tudom, miből fűzzünk koszorút. Egy Jóra
 intő csengettyű⁵¹ nevű könyvet is írt valaki,
 hol a 6. 7-dik leveleken így versel: *Inkább
 higyj felzendült tenger habjának, Hétszer
 törbe esett mezők rókáinak És a vadon erdők
 mérges kígyóinak, Hogysem megdühödött ebek
 fogainak. Nem lát-é, mely sokan okádják lel-
 kéket, Akarván ujonnan venni lélegzetet?* Ha-
 talmas, erős mondások! *Tankrédusba*⁵² 9. lén.:
*Nem javallom gazdagságot kik néztek, Sze-
 mélyben sok válogatást téztek. Jegy-ruhának
 valakik csak örültök, Igaz szeretetnek de nem
 engedtek. Argirus 32. 38. lev.: Drága szép ékes
 kert ott a várban vala, Szép ékes folyóvíz ott
 a kertben vala, Fénylik a közepén a Venus
 temploma. A leánynak szeme könnybe forog
 vala, Argirus is rajta úgy kesereg vala. Szép
 ékes beszéddel néki szól vala, Majd megmon-
 dom okát, szívem hallgass reá. Filostenes*⁵³ 23.
 levél. *Hermiás: Nem is gyógyulhat ő más or-
 vosságától, Hanem felségednek a patikájától;
 Attul pedig, amely maradt az annyától. Ezt a
 szépet pedig Florentinának mondja Hermiás.*
 E munkának írója, ki sok szép s jó verset is
 csinált, ajánló levelének végén Ambrus Gábor-
 tul így búcsuzik: *Éljen nemzetes jó uram ki-
 gyelmed, sok boldog időkre szerencsés virágzó*

jó egészségben, kegyesen mindaddig, míglen nagy örömmel az Isten színének dicsőségére érkezik. — Szép dolog, szép az ilyen istenes kívánság, de egy poéta másképen is kívánhat jót. Apollonius⁵⁴ 14. lev.: *Kevés idő múlva ékes muzsikálást a leány megtanulta. Hervadoz ereje, mert ő indulatit ékes Vénus feldúlta. Nem tud hová lenni, mivel erőtlenség erejét felülmúlta.* A Heptalogus⁵⁵ 71. lev.: *Ha gonosz hír van rólad, hogy barátoddal ingerkedj, esmerőddel perlekedj, magad ilyektől ójad. Csudáld talán, olvasó, hogy csupa beszéddel Cato írta ekként ezeket? A tékozló fiú históriájába,⁵⁶ 3.-ik levele: Néked mindenek felett kell csak terített asztal. Éjjel is leggyakortább álmodozol azzal. Felhajtod a selleget éhomra is borral. A két szemed mindenkor csak pohárban kandal. Trója veszedelme⁵⁷ 8. 11. lev.: Vitéz Hector jó lovát sarkantyúzza; Görögök után a népet indítá. Nyereséggel Trójába indula. Azon közben nagy segítség juta. Mert Görögországból egy vitéz juta. Vitéz Achillesnek e fia vala, Neptolémusnak kit hívnak vala. Szent Judit asszony históriájába,⁵⁸ 8. actusba: Allj meg jó asszonykám, micsoda állat vagy. Látom szépségedet, felette igen nagy. Amiben jársz, ebből semmit is el ne hagyj — Judit: Zsidó asszony vagyok, most azoktól futok sat.*

Itéljétek meg már, Ferenc deákék, hogy micsoda szép régi magyar versek lehetnek az előszámlált könyvekbe, melyeket több olyakkal hazánkba árulnak, vesznek és nyomtatnak.

Tegyék hozzá ezekhez a mai magyarságot, hadd tessék ki a különbség. Ezek mégis tűrhető magyar könyvek, de *Markalfot*, hogy ki nyomtatják, azon nem győzők eleget csodálkozni. Ez a könyv tele van ocsmánysággal. Soha az ostobaságot nagyobb részegségébe nem láttam, mint e munkába. Olvasd, mint beszélgetnek Salamon, *Markalf* együtt.

Salamon: A szívnek bővségéből szól a száj.

Markalf: Az hasnak teli voltából trombitál a s...

Salamon: Igen illik a fegyver az én oldalomra.

Markalf: Igen illik az én kertem mellé a rakás fa.

Salamon: Minden ösvények egy útra tartanak.

Markalf: Minden erek egy s—re mennek.

Salamon: Elég volna énnékem a mérték szerint való tisztesség, csak az Úristen e világot vetette volna énnékem birodalmam alá.

Markalf: Nem adnak az ebkölyköknek anynyit, amennyit hízelkedik a farka. (Micsoda nyavalyás mondások ezek mind egy, mind más részről.)

Salamon: Mikor az ember rág, akkor nem beszélhet.

Markalf: Mikor az eb énekel, akkor ő sem ugathat.

Salamon: Az istentelen ember fél és retteg, ha senki nem űzi is.

Markalf: Mikor fut a kecske, akkor fejrlik a s—i.

El kell magadat nevetni a bosszúságba s szánakozásban ezen alacsony tudatlanságon, mely a nyomtatásnak gyalázatjára van; régen mégis megengedték kinyomtatattását. Fogadom, hogy ha most ilyen munkát küldenék a censornak, majd azt üzenné: vágassak eret hamar magamon. Amelyeket pedig itt feljegyzetem, ezek még a tisztességesebb mondásokból valók; a többit lehetetlen volt kiírnom, rútságok miatt; ezek iránt is követni kell az olvasót. De mivel már nyomtatásba van oly régtől fogva e munka, csak meg lehet említeni, hogy lássuk, miket szenyvedtek meg ezelőtt.

Az előljáró beszédbe mégis ajánlást téssen nem tudom kicsoda, hogy ezekből a Markalf tréfás és szép beszédeiből okoskodjunk és mint a méhek a rossz fűről is édest szíjjunk. Tartotta volna meg a barátom magának ez ajánlást. A teli hasnak trombitás aljáról nem jó mézet szedni; sem onnan, hol a kecske futtába fejrlik. Ezekről a virágokról ugyan nehéz lenne akármiféle értelemben való méhnek is e világon édességét színi; lásd végre, mit mivel az emberi sors, csudálkozz osztán s neveds, mérvén a messziséget Plato és Markalf közt.

JEGYZETEK.

MAGYARSÁG.

¹ Corneille, Pierre (1606—84), a francia klasszikus dráma megteremtője és öccse, Thomas (1625—1709), szintén drámaíró.

² Boileau-Despréaux, Nicolas (1636—1711). Költészet-tana sokáig uralkodott a francia irodalomban.

³ Athéni király, a monda szerint az amphiktyoniák meg-alapítója. Amphiktyoniák: görög államok szövetsége, vallás-politikai ügyekben.

⁴ Κραναός (athéni); róla nevezték az athénieket Kra-naos (= műveletlen, darabos) fiainak.

⁵ Epiktetos (Kr. u. I. sz.), sztoikus filozófus.

⁶ Pope „Essay on man“ c. filozófiai költeménye; Besse-nyei fordította (1772).

⁷ Télémaque, Fénelon politikai regénye; gróf Haller László fordította (Kassa, 1755).

⁸ Bessenyei Lucanus Pharsalia-jának első énekét fordí-totta le (Pozsony, 1776).

⁹ ¹⁰ Az ú. n. tizenkét kis próféta közül valók.

¹¹ Polybios (Kr. e. III—II. sz.), görög történetíró.

^{11a} Bessenyei „A filozófus“ c. vígjátékának (1777) egyik alakja.

¹² Rollin, Charles (1661—1741), francia humanista, tör-ténetíró.

¹³ Millot, Claude-François-Xavier (1726—85), korában népszerű, ma már jelentéktelen történetíró, kompilátor, Bes-senyei egyik forrása.

¹⁴ Hübner, Johann (1668—1731), német pedagógus. Föld-rajzi könyvei, bibliai történetei nálunk is népszerűek voltak.

¹⁵ Wolff, Christian (1679—1754), német filozófus.

¹⁶ Fleury, Claude (1640—1723), francia egyháztörténet-író.

¹⁷ Cronegk, Joh. Friedrich (1731—58), a „Codrus“ c. tragédia szerzője.

¹⁸ Gellert, Christian Fürchtegott (1715—69), német költő, meseíró.

A MAGYAR NÉZŐ.

¹ A perzsák régi szent könyve.

² Ormuzd.

³ A parszikat új-perzsa nyelven gebreknek hívják.

⁴ Visnu.

⁵ Sanchuniathon.

⁶ Bélus (Baal): úr.

⁷ Donatus Magnus karthagói püspök követői. Fő tanításuk: ha romlott erkölcsű férfiú szolgálta ki szentséget, az érvénytelen.

⁸ Bizonytalan eredetű, már az Újszövetségben (Jelenések 2 : 6, 15) említett gnosztikus felekezet. Elvük: a testet kicsepangásokkal tönkre kell tenni.

⁹ Óskeresztyén zsidózó szekta, mely Krisztusban pusztá embert látott és a mózesi szertartások megtartását követelte.

¹⁰ Az egyházatyák Irenaeus óta minden eretnekvezér ősapjának nevezik.

¹¹ Alexandriai gnosztikus, Hadrián idejében. Követői, a basilianusok, a IV. századig fennmaradtak.

¹² Egy gnosztikus felekezet alapítója, Alexandriában. Rendszerét Pythagoras, Plato, Aristoteles és Jézus tanai-ból szerkesztette össze.

¹³ Állítólagos gnosztikus szekta. Az emberiséget az érzéki vágy megfékezésével a paradicsomi ártatlanság állapotába akarta visszavezetni.

¹⁴ A római Novatianus követői. A bűnbeesetteket (lapsi) csak új keresztség után akarták az egyházba újból felvenni.

¹⁵ A novatian felekezethez hasonló. Alapítójuk, Melitius, lykopolisi püspök, szintén a bukottakkal való szigorú bánásmód híve volt.

¹⁶ Nestorius konstantinápolyi patriárka követői. Azt hirdették, hogy Krisztusban két különálló természet van, egy isteni és egy emberi. Tanaikat az ehezusi zsinat (431) elvetette.

¹⁷ Scotus Erigena János, ír eredetű, a frank birodalomban működött, keresztyén vallásbölcse a IX. században. Az úrvacsora szimbolikus felfogását tanította.

¹⁸ Toursi Berengar (1000—1088), a toursi káptalani iskola rektora. Az úrvacsoráról hirdetett tana miatt (átlényegülés nem történik) eretnekként üldözték.

¹⁹ A lidércekről, mivel nincsenek, szó ne essék. (Helyesen: de strigis, quae...)

²⁰ Az egyháziak tolvajlásáról.

²¹ Nőrablók fölött a püspök ítélkezzék.

²² Fiam, csak atyáid és testvéreid legyenek; szolgaságra közülök senkit se hajts; katonáid legyenek s ne szolgálj. (Szent István Intelmei. 4.)

²³ Ha pedig mi vagy utódaink egyike... (Most: Arany Bulla záradéka.)

²⁴ A lakosok szolgálataik fejében földet s ne pénzt kapjanak. (Albert, 1439. 16. c. Bessenyeinél sajtóhibával.)

²⁵ Évenként legyen diéta Pesten.

²⁶ Öfelsége a király az országban lakjék. (II. Mátyás, 1608. [koronázás előtti] 18. c. Bessenyeinél sajtóhibával.)

²⁷ A birtokügyek, amennyiben a négy oktáva (törvénynap) egyikén rendeztetnek. (I. Mátyás, 1486. 19. c.)

²⁸ Akik tizedért jogtalanul kiközösítenek vagy interdiktummal sujtanak valakit, a király színe elé járuljanak.

^{28a} II. Lajos 1525. (rákosi) 4. c.

²⁹ A király felségjogával éljen. A vallás ősi tisztaságában visszaállítandó és az eretnekségeket mindenhol meg kell szüntetni. (I. Ferdinánd, 1548. 5. c.)

³⁰ Ami pedig a vallás ügyét illeti... (II. Mátyás, 1608. [koronázás előtti] 1. c.)

³¹ A vallás szabad gyakorlásáról. (I. Lipót, 1681. [soproni] 25.)

³² Mindig a nádoré legyen az első szó. (I. Mátyás, 1485. 1. c.)

^{32a} E mondatban néhány sajtóhiba vagy önkényes írás

javítása: Elkhanán, betlehemi Dódó, Elika, Ikkes, Abiálbon (Károli G. szerint.)

³³ Sulla.

³⁴ Octavianus.

³⁵ Romulus Augustulus az utolsó római császár.

³⁶ Sesostris.

³⁷ A kisázsiai Taurus-hegyektől kezdve.

³⁸ Támur: Tamerlán (Timur-Lenk).

³⁹ Farsal, Pharsalos (ma Fersala), ókori város Thessaliában.

⁴⁰ Otrar.

⁴¹ Cid.

⁴² Narvai.

^{42a} Khédorlaomer.

^{42b} Helyesen: 1., 2., 3. v.

^{42c} Helyesen: XXXI. r.

^{42d} „... és üzék a kaputól fogva mind Sébarimig.“

^{42e} Helyesen: Jósué, X. r. 11., 12. vers.

⁴³ Különbféle ókori bölcséleti iskolák.

^{43a} Hypatia, újplatonikus nő, V. sz.

⁴⁴ Diogenes Laertius (Kr. u. III. sz.), görög író; tíz-kötetes műve (óvatosan használva) fontos forrásmunka a görög filozófia ismeretéhez.

^{44a} Vaissete (Dom Joseph) francia tört. író (1685—1756). Géographie historique, ecclésiastique et civile... Paris, 1755.

^{44b} Éléments de l'histoire générale ancienne. Paris, 1772.

^{44c} Éléments géographiques (a Theresianum számára írt kézikönyv). Bécs, 1755.

^{44d} Voltaire: Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. 1756.

^{44e} Mind a két végén kihegyezett hengerded fácska, melyet a játszó gyermekek bottal föl- és kiütnek. (Színnyei: M. Tájszótár.)

⁴⁵ Drelincourt, Charles (1595—1669), református hitvédő író. Fia, Laurent (1626—1681), teológus és szónok.

⁴⁶ Salamon és Markalf, népkönyv (XVI. sz.).

⁴⁷ Argirus históriája; verses széphistória (XVI. sz.).

⁴⁸ Alomkönyvecske. Pl. Debrecen. 1635.

⁴⁹ Kohári István (1649—1731), főrangú lírikus.

⁵⁰ Ilosvai Selymes Péter: Az híres nevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história. Debrecen, 1574.

⁵¹ Nyéki Vörös Mátyás: Tinnabulum Tripudiantium, azaz a földi részeg szerencsének és dicsőségnek állhatatlan lakodalmában tomboló jóra intő csengettyűje. Pozsony, 1636.

⁵² Enyedi György Boccaccio-fordítása, Debrecen, 1577. Legrégibb ránk maradt kiadása Kolozsvár, 1582.

⁵³ Gyöngyösi István műve: Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre... Pozsony, 1762.

⁵⁴ Apollonius históriája. Egy névtelen fordítása, talán Bogáti Fazekas Miklósé. Kolozsvár, 1591.

⁵⁵ Heptalogus, azaz görögországi hét bölcsék jó erkölcsre oktató rövid mondásai... Buda, 1750.

⁵⁶ Az tékozló fiúnak históriájai... Szentmártoni Bodó János verses bibliai története. Kolozsvár, 1636.

⁵⁷ Hunyadi Ferenc verse. Kolozsvár, 1577.

⁵⁸ Névtelennek bibliai drámája. 1744. Buda, 1749.

8. **Édes Gergely:** *Eredeti oktató mesék.* Dr. *Zsigmond Ferenc* tanár vezetésével sajtó alá rendezte és kiadta a *debreceni ref. kollégium gimnáziumának* 1931—32. évi *VIII. A. osztálya.*
9. **Dugonics András** *Magyar példabeszédek és jeles közmondások* c. gyűjteményéből. Sajtó alá rendezte és kiadta *Szabó Béla* polgári iskolai igazgató.
10. **Kazinczy világa.** Szerkesztette *Vajthó László.* A *Kazinczy-centenáriumra* kiadta a *Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.*
11. **Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál himnusza.** Sajtó alá rendezte dr. *Tordai Anyos* igazgató. Kiadta a *Ciszterci Rend bajai III. Béla-reálgimnáziuma.*
12. **Siralmas Panaszz.** Tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Ollé István* tanár. Kiadta a *budapesti Zrínyi Miklós-reálgimnázium.*
13. **Péterfy Jenő** *dramaturgiai dolgozatai* (második sorozat.) Tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Juhász Géza* tanár. Kiadta a *debreceni fiú felső kereskedelmi iskola önképzőköre.*
14. **Vedres István:** *A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. (1805.)* Tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Farkas László* tanár. Kiadta a *Budapest-Székesfővárosi „Gróf Széchenyi István“ felső kereskedelmi iskola.*
15. **Bessenyei György:** *Anyai Oktatás.* Tanítványaival sajtó alá rendezte *Sebestyén Erzsébet* tanár. Kiadta a *budapesti II. ker. áll. tanítónőképző-intézet.*

16. **Bessenyei György: Magyarország. A magyar néző.** Tanítványaikkal sajtó alá rendezték *Gazdag Lajos, Horváth L. László, Kovács Miklós, dr. vitéz Polgári István* tanárok. Kiadta a *budapesti Mátyás király reálgimnázium „Mátyás király“ önképzőköre.*